

Matko Globačnik

*(Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)*

POSLJEDNJE GODINE I SMRT FERDE ŠIŠIĆA (1938. – 1940.)

UDK 32:94(497.5)“1938/1940”

929 Šišić, F.

DOI 10.22586/ss.22.1.7

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. 8. 2021.

U radu se detaljnije istražuje život i djelo istaknutoga hrvatskog povjesničara Ferde Šišića od početka 1938. do 1940. godine. Temeljni je istraživački problem koji se postavlja u radu rasvjetljavanje i karakterizacija međudnosa Šišićeva profesionalnog rada kao povjesničara i njegova političkog djelovanja. U tome cilju se na temelju brojnih arhivskih izvora, periodike i dostupne literature rekonstruira cjelokupna Šišićeva djelatnost na polju historiografije, u kulturi i politici u tadašnjem povijesnom kontekstu, određenom institucionalnim strukturama Kraljevine Jugoslavije.

Ključne riječi: Ferdo Šišić, hrvatska historiografija, međuratni period, Kraljevina Jugoslavija, intelektualna povijest, politička povijest, institucionalna povijest

Uvod¹

Iako bi se u suvremenoj hrvatskoj povijesti moglo naći mnogo primjera intelektualaca čije bi posljednje godine života i način smrti mogli biti predložak za književna, filmska ili druga umjetnička ostvarenja, većina je ipak iskusila monotonost mirovine, polagano padanje u zaborav i prirodnu smrt.

¹ U ovome će se radu prilikom citiranja izvora, radi lakše čitljivosti, bez napomene prilagođavati i modernizirati ortografija i ispravljati očite greške u naslovima i tekstovima (dokumenta iz arhiva, novinskih članaka itd.), osim u slučaju naslova objavljenih djela. Također, u fusnotama se daju najvažnije biografske crte Šišićevih suvremenika spomenutih u tekstu rada, ali ne i povijesnih ličnosti koje je on obrađivao u radnjama koje se ovdje analiziraju. Mrežna izdanja enciklopedija i leksikona koji se citiraju u radu jednako su korištena prilikom njegova sastavljanja. Konačno, srdačno zahvaljujem osoblju arhiva i knjižnica čije sam gradivo istraživao i koristio u radu.

Toj većini pripadao je i istaknuti hrvatski povjesničar Ferdo Šišić.² On, do-
duše, nije dugo uživao u zasluženoj mirovini, ali se početak erozije njegovih
političkih uvjerenja jasno vidio u njegovoj teškoj prilagodbi razvoju političkih
događaja u posljednjim godinama Kraljevine Jugoslavije. Vijest o Šišićevoj
smrti u javnosti je bila sporedna tema zbog njezine zaokupljenosti hrvat-
sko-srpskim odnosima nakon uspostave Banovine Hrvatske i osjetnom ak-
tivnošću krajnje desnih i lijevih političkih aktera uslijed odvijanja Drugoga
svjetskog rata u Europi. Zatim su turbulentne promjene uslijed rata i poraća
u sljedećim godinama, u kojima su se Šišićevi najbliži suradnici morali sna-
laziti kako su umjeli, konačno podvrgnule njegove političke poglede, pa čak
i znanstvena postignuća, duhu i slovu kasnijih prevladavajućih ideologija.
Sve je to doprinijelo gubljenju slike „autentičnog“ Ferde Šišića i konteksta
njegova djelovanja te određenoj mitologizaciji njegovih znanstvenih posti-
gnuća i koegzistenciji suprotstavljenih ocjena njegova političkog djelovanja.
Takvo je stanje u hrvatskoj historiografiji proizašlo i iz činjenice da su pozna-
te tek pojedine epizode iz Šišićeva života, i to uglavnom do Prvoga svjetskog
rata, dok su detalji njegova djelovanja u međuratnom periodu gotovo posve
nepoznati.³ Ovaj će rad stoga pokušati detaljnije rekonstruirati Šišićevu cje-
lokupnu profesionalnu (znanstvenu, kulturnu i političku) djelatnost u po-
sljednjim godinama života (od 1938. do 1940.), povijesni kontekst u kojem
je tada djelovao u Kraljevini Jugoslaviji i prve osvrte na njegov život i djelo
nakon smrti u siječnju 1940. godine. Time se može baciti „izvornije“ svjetlo
na djelovanje Ferde Šišića kao utjecajnog povjesničara koji je dobrim dijelom
obilježio hrvatsku historiografiju i kulturu prve polovine 20. stoljeća.

Jugoslavenstvom protiv struje

Još tijekom ljetnih praznika 1937. godine Šišić je u skladu s liječničkim
nalozima zbog bolesti srca tražio dopust na Filozofskom fakultetu Univerzi-
teta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu.⁴ Njegova predavanja iz područja koje

² Ferdo Šišić (Vinkovci, 1869. – Zagreb, 1940.), hrvatski povjesničar. Studirao je povijest i zemljopis na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (tri semestra proveo je u Beču), gdje je doktorirao 1900., a zatim i predavao od 1902. (kao redoviti profesor od 1909.) do umirovljenja 1939. godine. Redovitim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti postao je 1910. godine. Danas je najpoznatiji po svojim istraživanjima hrvatske srednjovjekovne povijesti. *Hrvatska enciklopedija*, 11 sv. (Zagreb, 1999-2009), 10: 474-475, s. v. „Šišić, Ferdo“.

³ Nekoliko radova, pisanih različitim metodologijama, a po datumu objave odvojeni desetljećima, koji pokušavaju biografski obraditi cjelinu Šišićeva života, sažeto prikazuju i pojedine epizode njegova djelovanja u međuraću: Viktor Novak, „Ferdo Šišić“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 54 (1949), 362-443; Stjepan Antoljak, „Ferdo Šišić“, *Arhivski vjesnik* 32 (1989), 125-142; Zlata Živaković-Kerže, „Šišić nad vrelima hrvatske povijesti (između manje poznate svakodnevice i složene povijesti vremena)“, *Hum* 10 (2015), 7-43.

⁴ Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (dalje: AFFZG), Osobni dosje Ferde Šišića, „Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije u Beogradu, 8. 10. 1937., br. 38613“; Zapisni-

je smatrao najvažnijim i kojem je posvetio najviše pažnje, hrvatske ranosred-njovjekovne povijesti, preuzeo je Miho Barada.⁵ U siječnju 1938. godine Šišić traži produljenje dopusta i za ljetni semestar akademske godine 1937/38. zbog slaboga zdravlja, što mu je Ministarstvo prosvjete u Beogradu odobrilo u drugoj polovini veljače.⁶ Usljed političke agitacije studentskih udruženja, koja je odražavala silovite političke podjele u tadašnjem društvu Kraljevine Jugoslavije, stanje na Sveučilištu doista nije omogućavalo mirnu atmosferu koja bi bila pogodna za znanstveni rad, a posebice ne učenjacima narušenog zdravlja.

U drugoj polovini tridesetih godina (1935. – 1938.) na svim sveučilištima u Jugoslaviji bilo je oko 14.000 studenata, od toga 8.000 u Beogradu, 4.600 u Zagrebu i 1.750 u Ljubljani, pri čemu ih je najviše (oko 40 %) studiralo na pravnim, a zatim (oko 18 %) na filozofskim fakultetima. Većina je potjecala iz obitelji skromnijeg socijalnog statusa pa je tek manjina studenata i završavala studij, životni standard bio je vrlo loš i do posla se teško dolazilo.⁷ Sve je navedeno stvaralo povoljne preduvjete za privlačenje studenata

---

ci sjednica Savjeta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (dalje: Zapisnici), „Zapisnik I. redovite sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, održane 21. listopada 1937.“, str. 7; Živaković-Kerže, „Šišić“, 37. Službeni naziv Sveučilišta u Zagrebu (kako će se dalje u članku radi jednostavnosti nazivati) od 28. lipnja 1930. do 12. rujna 1940. bio je Univerzitet Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu. Hodimir Sirotković, „Sveučilište između dva rata (1918–1941)“, u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, 2 knj., gl. ur. Jaroslav Šidak (Zagreb, 1969), 1: 126.

⁵ AFFZG, Zapisnici, „Zapisnik I. redovite sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, održane 21. listopada 1937.“, str. 7; Tomislav Galović, „Miho Barada kao nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti i profesor hrvatske povijesti“, *Povijesni prilozi* 40 (2011), 48–49. Miho Barada (Seget, 1889. – Zagreb, 1957.), hrvatski povjesničar. Studirao je teologiju u Zadru, zaređen je za svećenika i služio je kao župnik u selima Dalmatinske zagore i u Segetu. Otkrio je srednjovjekovne izvore u Trogiru, nakon čega na Šišićev poticaj studira od 1926. do 1929. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a do 1931. godine na Visokoj školi za paleografiju u Vatikanu. Od 1932. godine predaje na Teološkom fakultetu u Zagrebu, a od sljedeće godine na Filozofskom fakultetu kao honorarni suradnik. *Hrvatski biografski leksikon*, 8 sv. (Zagreb, 1983–2013), 1: 438–439, s. v. „Barada, Miho“ (Stjepan Antoljak).

⁶ AFFZG, Zapisnici, „Zapisnik III. redovite sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, održane 28. siječnja 1938.“, str. 8; Registraturni spisi, kutija 95, br. 1406, „Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije Rektoratu Univerziteta u Zagrebu, 16. 2. 1938.“ Ministar prosvjete u Vladi koju je vodio premijer Milan Stojadinović bio je tada Dimitrije Magarašević. Njegovo djelovanje na polju prosvjete u svojoj sintezi obradio je Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*, d. 1: *Društvo i država* (Beograd, 1996), 375–379.

⁷ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (dalje: MUP KJ), fascikla 24, „Referat o studentskom pokretu u Jugoslaviji, 1936.“; Sirotković, „Sveučilište“, 148–150, 152. Za razvoj gospodarstva i životni standard u Hrvatskoj i Jugoslaviji tridesetih godina v. John R. Lampe i Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550–1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations* (Bloomington, 1982), 482; Vladimir Stipetić, *Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva (1820.–2005.)* (Zagreb, 2012), 251–252.

udruženjima koja su propagirala radikalne političke ciljeve. Od akademske godine 1935/36. u Zagrebu više nije djelovala Jugoslavenska akademska čitaonica (JAČ), prorežimsko studentsko udruženje, većeg uspjeha nije imala ni militantnija prorežimska Organizacija nacionalnih studenata (ORNAS), a studenti u sveučilišnoj organizaciji Hrvatske seljačke stranke (HSS) često su ostajali u manjini. Stoga su glavnu riječ vodili nacionalistički i proustaški orijentirani studenti, koji su se okupljali u Kulturnom akademskom društvu August Šenoa, kao i studenti komunisti („marksisti“) iz udruženja Svjetlost koji su pokušavali infiltrirati ostala studentska udruženja, a do krvavih obračuna tih dviju grupa, koji su doveli do nekoliko mrtvih i desetaka ranjenih studenata, došlo je u travnju 1937. godine. Takav razvoj događaja zasigurno je pridonio tome da se Šišić, koji je u prošlosti bio blizak jugoslavenski orijentiranoj nacionalističkoj omladini i fizički napadan od strane hrvatskih nacionalista među studentima te koji nije simpatizirao marksizam ni u politici ni u znanosti, povuče iz nastavnih obaveza.⁸

Da se razlozi Šišićeva povlačenja sa Sveučilišta u Zagrebu ne trebaju tražiti samo u njegovu zdravlju i dobi svjedoči njegovo daljnje aktivno sudjelovanje u radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Šišić je tako redovito prisustvovao sjednicama Historičko-filološkog razreda Akademije u listopadu i prosincu 1937. te u siječnju 1938. godine, kada mu je kao razrednom predstojniku pripala dužnost priopćavanja smrti i prikaza lika i djela bivšeg predstojnika Razreda i predsjednika Akademije, Tomislava Maretića. Na pogrebu 18. siječnja 1938. na Mirogoju, kojem je prisustvovao i Šišić uz političku, intelektualnu i vojnu elitu Savske banovine, govori uzvanika kroz isticanje pokojnikova rada na jedinstvu hrvatskoga i srpskog jezika odavali su privrženost političkoj ideologiji unitarizma. Ona je za brojne hrvatske političare bila stvar prošlosti, ali je očito bila itekako živa među pojedinim članovima Akademije.⁹ Dva dana kasnije, na spomenutoj razrednoj sjednici,

⁸ AJ, MUP KJ, f. 24, „Referat o studentskom pokretu u Jugoslaviji, 1936.“; Novak, „Šišić“, 367, 405-407, 429. Više o političkom djelovanju navedenih studentskih udruženja v. Voja Rajčević, „Studentski pokret 1918-1941“, u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, gl. ur. Jaroslav Šidak (Zagreb, 1969), 1: 490-496; Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine* (Zagreb, 2006), 473-474, 480-481; Mirosljub Vasić, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929-1941.* (Beograd, 1977), 101.

⁹ „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 8. svibnja 1937. do 14. svibnja 1938.“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 51 (1939), 17-25; „Svečana sahrana učenjaka prof. dra Maretića“, *Novosti* (Zagreb), 19. 1. 1938., 5; „Juče je u Zagrebu sahranjen dr. Tomo Maretić“, *Politika* (Beograd), 19. 1. 1938., 13. Više o gledištu vodećih hrvatskih političara na položaj Hrvatske u Jugoslaviji u drugoj polovini tridesetih godina v. Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, 2 knj. (Zagreb, 1974), 1: 309-320. Govor na pogrebu Tomislava Maretića u ime Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Sveučilišta u Zagrebu održao je Stjepan Ivšić, a u ime Srpske kraljevske akademije Aleksandar Belić. Tomislav Maretić (Virovitica, 1854. – Zagreb, 1938.), jedan od najznačajnijih jezikoslovaca u novijoj hrvatskoj povijesti, glavni predstavnik hrvat-

Šišić je izložio referat o četirima radovima koji su obrađivali povijest Crne Gore, zapravo „dokumente sa uvodnim prikazom i bilješkama“ svećenika i povjesničara Pavla Butorca. Butorac ga je iz Kotora molio da ih objavi u *Starinama*, koje je Šišić uređivao, zahvaljujući mu na pažnji „prema mojim nastojanjima“, koja ga „vrlo mnogo tješi“ „u ovdašnjim teškim prilikama“.¹⁰

I u javnome životu Šišić je ostao vidljivo aktivan. Za božićni broj najutjecajnijeg jugoslavenskog dnevnika, *Politike*, objavio je članak „Novčana kesa ugarskoga kralja sv. Stefana“ u kojem je tvrdio da je postojao jak (crkveno) slavenski utjecaj pri utemeljenju srednjovjekovne Ugarske. Istovremeno je beogradska *Pravda* objavila njegov članak „Istok i Zapad slave Božić na dan 25. decembra tek od 451. godine“ u kojem je objašnjavao na koje su dane kroz povijest i u različitim zemljama slavljani datumi „rođenja Hristova“ i Nove godine. Iz nekoliko pisama Grge Novaka, koji je inače na Filozofskom fakultetu u Zagrebu uz Baradu preuzeo dio Šišićevih obaveza, saznaje se da je Šišić u veljači i u prvaj polovini ožujka 1938. godine boravio u Beogradu. Kao predstavnik Jugoslavenske akademije sudjelovao je 7. ožujka na godišnjem skupu Srpske kraljevske akademije u Beogradu, a moguće je da je dio posjeta bio vezan uz političke odnose u Velikoj loži Jugoslavije.¹¹ Novak je tada bora-

---

skih vukovaca koji su standardizirali hrvatski književni jezik na temelju ijekavske novoštokavštine. *Hrvatska enciklopedija*, 7: 60, s. v. „Maretić, Tomislav“.

¹⁰ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), fond 13: Ferdo Šišić (dalje: FŠ), „Pavao Butorac Ferdi Šišiću, 20. 12. 1937.“; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 8. 5. 1937. do 14. 5. 1938.“, 25. Na istoj sjednici Šišić je predložio da se za redovitog člana Akademije izabere Vladoje Dukat. Od četiriju radova koje je Butorac poslao Akademiji, dva su („Pisma ruskog admirala Matije Zmajevića“ i „Četiri pisma Vicka Zmajevića“) u konačnici objavljena u *Starinama* 1948. godine, a ostala dva u dubrovačkim *Analima*. Pavao Butorac (Perast, 1888. – Dubrovnik, 1966.), hrvatski svećenik i povjesničar, biskup u Kotoru i Dubrovniku. Studirao je teologiju u Zadru, od 1912. do 1938. godine predavao je u školama u Kotoru, gdje je potom imenovan biskupom. *Hrvatski biografski leksikon*, 2: 538-539, s. v. „Butorac, Pavao“ (Ante Dračevac).

¹¹ AHAZU, FŠ, „Grga Novak Ferdi Šišiću, 16. 3. 1938.“; Sveučilišna knjižnica u Splitu (dalje: SVKST), Ostavština Ante Petravića (dalje: AP), M 679, „Grga Novak Anti Petraviću, 5. 2. 1938.“; AFFZG, Zapisnici, „Zapisnik I. redovite sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, održane 21. listopada 1937.“, str. 7; „Novčana kesa ugarskoga kralja Sv. Stefana“, *Politika* (Beograd), 6-9. 1. 1938., 3; „Istok i Zapad slave Božić na dan 25. decembra tek od 451. godine“, *Pravda* (Beograd), 6-9. 1. 1938., 2; „Svečana sjednica“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 51 (1939), 80. Šišić je od 1930. do 1935. godine bio veliki isповједnik Velike lože Jugoslavije (koja nije priznavala hrvatsku Veliku ložu Libertas), a Novak je u citiranome pismu kao još jednog „brata“ koji je sa Šišićem bio u Beogradu spomenuo Ljubu Karamana. Branko Šömen, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj*, I: *Mudrost* (Zagreb, 2012), 844, 851-852; *Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske* (Zagreb, 2017), 3: *Ljepota*, 592-593, s. v. „Šišić, Ferdo“ (Branko Šömen i Goran Krstić); Živaković-Kerže, „Šišić“, 36-37. Grga Novak (Hvar, 1888. – Zagreb, 1978.), hrvatski povjesničar i arheolog, najpoznatiji po djelima koja obrađuju prošlost Dalmacije. Povijest, geografiju i arheologiju studirao je u Zagrebu, Beču i Pragu, a doktorirao je povijest u Zagrebu. Predavao je staru povijest od 1924. do 1959. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, od 1926. bio je član Lože Maksimili-

vio u Zemunu i vrijeme provodio s još jednim masonom, ideologom jugoslavenskog nacionalizma, Nikom Bartulovićem, a obojica su Šišiću zahvalili na bezrezervnoj potpori časopisu *Javnost* koji je prestao izlaziti 1937. godine. Prema Novaku, časopis je bio obustavljen zato što je počeo raskrinkavati navodne separatističke namjere „klerofašista“ oko tadašnjeg ministra Antona Korošca, grupacije „koja živi od otvorene vjerske mržnje“.¹² Iz toga se zapravo može zaključiti da je ovaj krug oko Šišića podržavao politiku tadašnjeg premijera Milana Stojadinovića, koji se predstavljao kao branitelj države od federalističkog („separatističkog“) programa HSS-a i koji se s Korošcem tada sve više sukobljavao. Konačno, (lažne) glasine o tome da je Korošec podnio ostavku potaknule su Novaka da reagira nevjericom i oduševljenjem u pismu Šišiću.¹³

Podržavanje režima u Beogradu i pisanje za tamošnje novine, kretanje u tajnome krugu masona i „klikaško“ držanje koje je iz toga proizlazilo, naravno, nisu učinili Šišića omiljenim među dobrim dijelom političara i intelektualaca u Zagrebu. Iako je on nekoliko godina prije bio potpisnik Zagrebačkog memoranduma za „uspostavu pune zakonitosti“ u uvjetima diktature u Jugoslaviji, Ante Trumbić tada se negativno osvrnuo na djelovanje Šišića i njegovih pristaša jer je ta grupa sveučilišnih profesora, masona i Hrvata

---

jan Vrhovac, a 1935. njezin majstor. Više o njemu v. u *Hrvatska enciklopedija*, 7: 762, s. v. „Novak, Grga“; *Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske*, 3: 453-454, s. v. „Novak, Grga“ (Branko Šömen i Goran Krstić).

¹² AHAZU, FŠ, „Grga Novak Ferdi Šišiću, 16. 3. 1938.“. Za cenzuru tiska u drugoj polovini tridesetih godina u Hrvatskoj v. Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* (Zagreb, 2005), 185-187. Niko Bartulović (Stari Grad na Hvaru, 1890. – ?, 1945.), hrvatski i srpski književnik. Studirao je slavistiku i romanistiku u Pragu i Grazu te se angažirao u redovima nacionalističke omladine, zbog čega su ga za vrijeme Prvog svjetskog rata austro-ugarske vlasti internirale, a u međuratnoj Jugoslaviji bio je jedan od glavnih ideologa integralnog jugoslavenstva. Bio je član lože Dositej Obradović u Beogradu od 1930. do 1939. godine. Više o njemu v. u *Hrvatski biografski leksikon*, 1: 496-497, s. v. „Bartulović, Niko“ (Martin Kaminski); *Hrvatska enciklopedija*, 1: 643, s. v. „Bartulović, Niko“; *Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske*, 3: 56-57, s. v. „Bartulović, Niko“ (Branko Šömen i Goran Krstić). Anton Korošec (Biserjani, 1872. – Beograd, 1940.), slovenski katolički svećenik i konzervativni političar. U međuraću je kao prvak Slovenske narodne stranke, vodeće stranke u Dravskoj banovini (Sloveniji), često surađivao s režimom u Beogradu. *Hrvatska enciklopedija*, 6: 165, s. v. „Korošec, Anton“.

¹³ AHAZU, FŠ, „Grga Novak Ferdi Šišiću, 16. 3. 1938.“; Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata* (Rijeka, 1970), 508-510; Boban, *Maček i politika HSS-a*, 1: 345-346; Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića 1935-1937* (Beograd, 1985), 131-132, 142, 219. Milan Stojadinović (Čačak, 1888. – Buenos Aires, 1961.), srpski političar. Tijekom dvadesetih godina bio je član Radikalne stranke i više puta ministar, a u drugoj polovini tridesetih godina predsjednik Jugoslavenske radikalne zajednice i premijer Kraljevine Jugoslavije koji je provodio politiku približavanja Njemačkoj i Italiji. *Hrvatska enciklopedija*, 10: 264, s. v. „Stojadinović, Milan“.

„služnički predana današnjem antihrvatskom režimu“. ¹⁴ K tome je krajem 1937. godine u nakladi Balkanskog instituta iz Beograda objavljena Šišićeva knjiga *Jugoslovenska misao*, koja je nosila podnaslov *Istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja od 1790-1918*. Balkanski institut bio je osnovan 1934. godine u Beogradu u cilju izdavanja publikacija o Balkanu i balkanskim narodima za domaću i stranu javnost. Vodili su ga intelektualci koji su bili tvrdi pobornici jugoslavenske ideje na čelu s ljotićevcem Ratkom Parežaninom, a među njima je bio i stari Šišićev suradnik Petar Skok. Oni su smatrali da je Balkan organska cjelina i da balkanologija kao znanost treba proučavati „tendenciju ujedinjavanja, ali i partikularizma“ na Balkanu. ¹⁵ Iako je takav pristup, ograničivši se na historistički prikaz razvoja tendencija koje su dovele do ostvarenja nekoga suvremenog fenomena i na objašnjenje njegovih partikularnosti, u ovome slučaju Jugoslavije, isključivao teleološko objašnjavanje povijesti koje bi imalo eksplicitnu političku agendu, političke su konotacije bile vidljive u djelovanju Balkanskog instituta.

Doista, u predgovoru *Jugoslovenske misli*, tvrdilo se da je ta misao bila „bitno revolucionarna“, da je njoj služilo sve „ponajbolje, najjunačnije i najmudrije u vascelom narodu južnoslovenskom“, a Šišić je predstavljen kao „odličan poznavalac istorije hrvatskog dela južnoslovenskog naroda“ koji je

¹⁴ AHAZU, fond 4: Jugoslavenski odbor (dalje: JO), kutija 315, „Trumbićeva bilješka ‘Stogodišnjica rođenja Natka Nodila’“ [objavljeno u: Ante Trumbić, *Političke bilješke Ante Trumbića 1930.-1938.*, 2 sv., priredili Stjepan Matković i Marko Trogrlić (Zagreb, 2019), 1: 789-790]; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje* (Zagreb, 1969), 244-248; Ljubo Boban, „Nacrt ustava grupe zagrebačkih intelektualaca (1937)“, *Radovi Filozofskog fakulteta: Odsjek za povijest 7/8* (1968/1969), 96. Ante Trumbić (Split, 1864. – Zagreb, 1938.), hrvatski političar. Studirao je u Zagrebu, Beču i Grazu i doktorirao pravo. U politici se angažirao kao pravaš, poznat je kao vodeći političar „novog kursa“ prije Prvoga svjetskog rata, kao predsjednik Jugoslavenskog odbora za vrijeme rata i prvi ministar vanjskih poslova Kraljevstva SHS. Tijekom dvadesetih nastupao je s federalističkih pozicija, a početkom tridesetih godina postao je član HSS-a. *Hrvatska enciklopedija*, 11: 77, s. v. „Trumbić, Ante“.

¹⁵ Ferdo Šišić, *Jugoslovenska misao. Istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja od 1790-1918* (Beograd, 1937); Ratko Parežanin, *Za balkansko jedinstvo. Osnivanje, program i rad Balkanskog Instituta u Beogradu (1934-1941)*, 2. izd. (München, 1980); Dragan Subotić, „Naša predratna balkanistika o tradiciji, religiji i naciji na Balkanu“, *Teme* 20 (1997), 163-185. Prema Novaku („Šišić“, 442), Šišićevo djelo *Jugoslovenska misao* nije izašlo 1937., nego početkom 1938. godine. Ratko Parežanin (Konjic, 1898. – München, 1981.), srpski publicist. Prije Prvoga svjetskog rata pripadao je Mladoj Bosni, za vrijeme rata bio je interniran i poslan na talijansko bojište, a u drugoj polovini dvadesetih postaje skupštinski zastupnik Radikalne stranke. Sa Svetozarom Spanačevićem je uz pomoć kralja Aleksandra 1934. godine osnovao Balkanski institut, a od tada je bio i bliski suradnik Dimitrija Ljotića. Subotić, „Naša predratna balkanistika“, 170-171. Petar Skok (Jurkovo Selo na Žumberku, 1881. – Zagreb, 1956.), hrvatski jezikoslovac. Studirao je i doktorirao u Beču, a predavao je od 1917. do 1952. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Smatra se utemeljiteljem hrvatske romanistike, a najpoznatiji je po studijama o balkanskom latinitetu i romanstvu. *Hrvatska enciklopedija*, 9: 831-832, s. v. „Skok, Petar“.

baš htio objaviti svoju knjigu u izdanju Balkanskog instituta.¹⁶ Kroz sedamnaest poglavlja svoje knjige, Šišić je razložio bitne epizode o kojima je već mnogo pisao i koje su bile ključne za odnos Hrvata i Srba u prošlosti. Zastupljene teme bile su, primjerice, njihova konfesionalna dihotomija, razvoj hrvatskoga državnog prava te hrvatske i srpske nacionalne svijesti, sporovi predstavnika Trojedne kraljevine i Ugarske, solidarnost Južnih Slavena u 19. stoljeću i Srbija kao njihov Pijemont, ilirska i jugoslavenska ideja i istočno pitanje. Mjesta tendencioznoj političkoj agendi u *Jugoslovenskoj misli* nije bilo jer je Šišić sadržaj, uključujući i tada najnovije povijesne događaje do 1918. godine, znalacki i stručno, a opet i previše popularno, izložio, na temelju zadivljujućega znanja koje je stekao kroz gotovo pola stoljeća. Međutim, najveću je pažnju poklonio uglavnom onim događajima i idejama koje je smatrao preduvjetima stvaranja Jugoslavije s njezinim bitnim obilježjima, pokušavajući ih prikazati kao dio dugotrajnih povijesnih procesa i zama-gljujući pritom razliku između velikosrpskih i federalističkih jugoslavenskih koncepcija. Takav je prikaz bio znanstveno legitiman ukoliko je tada (kra-jem tridesetih) nastojao otkriti povijesne procese koji su doveli do stvaranja „onakve“ Jugoslavije. Ali je ujedno odgovarao političkim uvjerenjima Šišića i njegovih istomišljenika koji se nisu previše obazirali na strukturne probleme te države, zbog čega ih je najnoviji razvoj događaja, kako je pokazano na primjeru studentskih gibanja na Filozofskom fakultetu i političkog djelovanja Korošca, često razočaravao. „Tvoj odlazak s našega Fakulteta teško osjećamo svi mi Jugosloveni“, poručit će Skok sljedeće godine Šišiću.¹⁷

Jugoslavenski orijentirani intelektualci poput Šišića i njegovih pristaša nisu samo trpjeli („osjećali“) za njih nepovoljan razvoj događaja u državi, već

¹⁶ AHAZU, FŠ, „Viktor Novak Ferdi Šišiću, 17. 2. 1937.“; Šišić, *Jugoslovenska misao*, 5-6. U citiranom je pismu Viktor Novak, o kojemu će biti više riječi dalje u tekstu, poručio Šišiću da njihovi radovi služe „ciljevima hrvatske civilizacije jer ona je sastavni deo jugoslavenske!“. Ujedno se i žalio da novine u Hrvatskoj, misleći posebice na prorežimske *Novosti*, ne prikazuju njihova djela publicirana u Beogradu. Sličan je slučaj bio i sa Šišićevom knjigom *Jugoslovenska misao*, koja je *de facto* prešućivana u Hrvatskoj, a može se pretpostaviti da joj je navedeni predgovor pisao Parežanin. U svakom se slučaju može utvrditi da je u drugoj polovini tridesetih godina u Hrvatskoj postojao utjecajan krug uglednih intelektualaca koji su bili snažno jugoslavenski orijentirani (Maretić, Šišić, Skok, G. Novak i dr.) sa snažnom institucionalnom podrškom (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Sveučilište u Zagrebu), što ne ističe dovoljno novije intelektualnohistorijsko istraživanje Stipe Kljaića, *Nikada više Jugoslavija. Intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929.-1945.)* (Zagreb, 2017), 136.

¹⁷ AHAZU, FŠ, „Petar Skok Ferdi Šišiću, 4. 3. 1939.“ Važna tema koju je Šišić u svojoj knjizi gotovo posve „preskočio“ bilo je pravaštvo. Na jednome mjestu je teoriju o hrvatskim Srbima kao pravoslavnim Hrvatima, koju su formulirali Starčević i Kvaternik, a koja se u različitim povijesnim okolnostima javljala u pojedinim pravaškim strujama, ocijenio kao „zlokobni nauk intolerantnog i ekskluzivnog Hrvata Ante Starčevića“. Šišić, *Jugoslovenska misao*, 253; Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret* (Zagreb, 2000), 131, 170.

su se i aktivno borili protiv njega. Jedan je primjer spominjani Pavao Butorac, koji je krajem ožujka ponovno napisao pismo Šišiću u kojem ga je obavijestio da se uzalud obraćao njegovu *protégéu* Viktoru Novaku u Beogradu zbog najnovijih brojeva *Jugoslavenskog istoriskog časopisa*, u kojem su objavljene polemike s Butorcem.¹⁸ Nakon toga prekida se korespondencija između Šišića i Butorca, što je vjerojatno bilo uvjetovano i neprijateljskim stavom Butorca prema režimu u Beogradu, odnosno prema „jugoslavenskom državnom i narodnom jedinstvu“. Viktor Novak tih je godina posjećivao „Kotor i Budvu, a i Ulcinj“ i nije poznato je li dolazio u kontakt s Butorcem, ali će ga u svojem djelu *Magnum crimen* optuživati da je „već dobro poznati frankovac, sijač mržnje i nesloge između Srba i Hrvata“.¹⁹ Među ostalim je i zbog takvih okolnosti Šišiću bilo važno izložiti svoje stavove u popularnom obliku u knjizi *Jugoslavenska misao*, koju je i sâm širio i poklanjao.²⁰

¹⁸ AHAZU, FŠ, „Pavao Butorac Ferdi Šišiću, 31. 3. 1938.“ Butorac je objavio rad „Osvrt na jedan plagijatorski postupak“, *Jugoslavenski istoriski časopis* 2 (1936), 219-234, u kojem se osvrnuo na plagiranje Antuna Miloševića, još jednog hrvatskog svećenika iz Crne Gore, njegova članka „Ruski admiral Mato Zmajević“, objavljenog u *Jadranskoj straži*. Na Butorčevu su optužbu pak reagirali ruski povjesničar Aleksandar V. Solovjev, koji je tvrdio da je Butorac njega plagirao („Povodom ‘Osvrta na jedan plagijatorski postupak‘“, *Jugoslavenski istoriski časopis* 3 (1937), 430-434), i Antun Milošević, „Odgovor na ‘Osvrt na jedan plagijatorski postupak‘“, *Jugoslavenski istoriski časopis* 3 (1937), 434-438. Glavni urednik *Jugoslavenskog istoriskog časopisa* bio je V. Novak, a suurednici su bili Šišić, Milko Kos i Vladimir Ćorović. Viktor Novak (Donja Stubica, 1889. – Beograd, 1977.), hrvatski povjesničar specijaliziran za pomoćne povijesne znanosti. Studirao je i doktorirao povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a od 1924. do 1959. predavao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 1924. član je raznih loža, a od 1934. do 1940. bio je veliki tajnik Velike lože Jugoslavije. U široj javnosti najpoznatiji je kao pisac nepouzdanog i tendencioznog djela *Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (1948.), zbog kojega je ekskomuniciran iz Katoličke crkve. *Hrvatska enciklopedija*, 7: 763, s. v. „Novak, Viktor“; *Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske*, 3: 454-455, s. v. „Novak, Viktor“ (Branko Šömen i Goran Krstić).

¹⁹ Arhiv Arheološkoga muzeja u Splitu (dalje: AAMST), ostavština Mihovila Abramića (dalje: MA), „Viktor Novak Mihovilu Abramiću, 8. 8. 1940.“ Novak je tvrdio da je Butorac klerofašist, pristaša Stepinca i Mačeka. Viktor Novak, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, 2. izd. (Beograd, 1986), 481-484, 504, 514.

²⁰ AHAZU, FŠ, „Mihajlo Dimić Ferdi Šišiću, 20. 3. 1938.“ Šišićeva *Jugoslavenska misao* do danas je uglavnom nekorisćena u historiografiji, vjerojatno jer je previše popularno pisana i zbog navedenih obilježja (prikaz dugotrajnih povijesnih procesa koji su doveli do stvaranja međuratne Jugoslavije) ostala je kao cjelina vezana uz povijesni trenutak u kojem je nastala. Zbog tiskarske greške ostao je nejasan Novakov kratki sud o knjizi (Novak, „Šišić“, 413), a Trpimir Macan („Pogled u djelo Ferde Šišića“, u: Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda* (Zagreb, 1975), 504) drži da ona „ni po svojoj unitarističkoj koncepciji, ni po svojoj kompoziciji izoliranih pojedinosti i nepotrebnih ekskurza u opće prilike s dijelovima koji ne odgovaraju naslovu, ni po svojoj neprodubljenosti, a ni po više interpretacija i zaključaka ne može zadovoljiti kritičkoga čitatelja“. Noviji radovi ispravno ističu da su Šišićeva djela o 19. stoljeću dijelom uvjetovana „društveno-povijesnim mijenama“ prve polovine 20. stoljeća, ali su dobrim dijelom i zadržala znanstvena obilježja. Detaljnije o tome v. Željko Holjevac, „Ferdo Šišić i (rano)novovjekovna hrvatska povijest“, *Historijski zbornik* 70 (2017), 487-488.

Rehabilitacija u Matici hrvatskoj

Još jedna Šišićeva knjiga koja je izašla iz tiska početkom 1938. godine bila je zbirka izvora pod naslovom *Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa (1850–1852)*, objavljena kao dio biblioteke „Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda“ Srpske kraljevske akademije. U predgovoru, pisanom 5. listopada 1937., Šišić je izrazio nadu da će zbirka „naići na općeno blagohotno susretanje, kojoj sam žrtvovao dve godine velikih praznika radeći intenzivno u bečkom Državnom arhivu“. Zbirka je doista ubrzo pobudila interes povjesničara koji su se bavili Bosnom i Hercegovinom, poput Dominika Mandića, makar i posredno, preko novinskih članaka koji su prenosili sadržaj iz Šišićeve zbirke, a da nisu navodili izvor.²¹ U vezi s poviješću Bosne i Hercegovine, korespondenciju sa Šišićem vodio je i tada mladi povjesničar Jaroslav Šidak. On je svojega bivšeg profesora obavijestio da je iz tiska izašla njegova prerađena disertacija *Problem „Bosanske crkve“ u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca*. Ujedno ga je molio da se založi za njegov prelazak iz Senja, gdje je radio u gimnaziji i zbog tamošnjih se uvjeta nije mogao razvijati kao znanstvenik, u Zagreb.²² Iz korespondencije se saznaje i da je Šidak pisao i dovršio članak o Crkvi bosanskoj za „Napretkovu“ povijest Bosne i Hercegovine. Kada je ona objavljena 1942. godine, dakle za vrijeme ustaške strahovlade, pod naslovom *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, u njoj nije bilo Šidakova članka, ali je na prvome mjestu bio Šišićev prilog „Izvori bosanske povijesti“, u vezi s kojim se Šišić u svibnju 1938. godine dopisivao s Miroslavom Vaninom.²³

²¹ Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru (dalje: AHFP), ostavština Dominika Mandića (dalje: DM), kutija 23, fascikla 40 [srdačno zahvaljujem Tomislavu Galoviću na ustupanju Mandićeve ostavštine za potrebe povijesnih istraživanja]; Rudolf Zaplata, „Interesovanje Engleza za Bosnu u XIX. stoljeću“, *Jugoslavenski list* (Sarajevo), 25-27. 12. 1938., 12; Ferdo Šišić (ur.), *Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa (1850–1852)* (Subotica, 1938). Dominik Mandić (Lise kraj Širokog Brijega, 1889. – Chicago, 1973.), hrvatski franjevac i povjesničar. Stupio je u franjevački red 1906. i zareadio se 1912. godine, a studirao je u Mostaru i Fribourgu, gdje je 1921. godine doktorirao teologiju. Bio je ravnatelj gimnazije u Širokom Brijegu do 1939. godine i jedan je od suosnivača Hrvatske pučke stranke. *Hrvatska enciklopedija*, 7: 30, s. v. „Mandić, Dominik“.

²² AHAZU, FŠ, „Jaroslav Šidak Ferdi Šišiću, 2. 1. 1938., 1. 2. 1938.“ [objavljeno u: Damir Agičić, „Prilog poznavanju rane djelatnosti Jaroslava Šidaka. Pisma profesoru Ferdi Šišiću“, u: *Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena*, ur. Damir Agičić, Branimir Janković (Zagreb, 2012), 79-80]; Jaroslav Šidak, *Problem „Bosanske crkve“ u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca* (Zagreb, 1937). Jaroslav Šidak (Beč, 1903. – Zagreb, 1986.), hrvatski povjesničar češkoga podrijetla. Studirao je povijest i geografiju u Zagrebu, gdje je i doktorirao 1935. godine. Radio je u gimnaziji u Senju od 1934. do sredine 1940. godine, kada odlazi u Zagreb. Ukratko o njemu v. *Hrvatska enciklopedija*, 10: 464, s. v. „Šidak, Jaroslav“; Agičić, „Prilog“, 71.

²³ AHAZU, FŠ, „Jaroslav Šidak Ferdi Šišiću, 2. 1. 1938., 1. 2. 1938., 3. 4. 1938.“ [Agičić, „Prilog“, 79-81]; „Miroslav Vanino Ferdi Šišiću, 1. 5. 1938.“; Ferdo Šišić, „Izvori bosanske povi-

Prilog nije bio prilagođen korijenskom pravopisu, a u njemu se davao pregled važnijih arhivskih ustanova i zbirki izvora važnih za srednjovjekovnu povijest Bosne i Hercegovine te je bio neznatno dopunjen od nepoznate ruke stanjem nakon 1941. godine.

Međutim, tih godina srednjovjekovlje više nije bilo u središtu znanstvenih interesa Šišića koji se više posvećivao novom vijeku. Tako su na sjednici Historičko-filološkog razreda Akademije 22. ožujka 1938., na kojoj je Šišić sudjelovao, bila najavljena dva njegova rada, „Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I.“ i „Kako je postala zagrebačka nadbiskupija“.²⁴ Periodom 19. stoljeća bavio se i cijeli niz Šišićevih radova koji su objavljeni u to vrijeme, počevši s knjižicom *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine*, koju je izdala Matica hrvatska. Ova kombinacija autora i izdavača bila je poprilično iznenađujuća s obzirom na njihove oštro suprotstavljene političke stavove koji su bili poznati u javnosti. Po svemu sudeći je iza Šišićeve „rehabilitacije“ u Matici hrvatskoj, kako su se izrazili u njezinu Zajedničkom odboru, stajao Stjepan Ivšić, koji je u travnju 1937. godine predložio da Šišić za njih napiše „malu *Povijest hrvatsku*“.²⁵ Iako je bilo otpora Ivšićevu prijedlogu, većina odbornika složila se s njime, iz čega bi se moglo zaključiti da ga je podupirao i predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas, kojemu je na srcu više ležala stručnost nego politička bliskost, a i tih ga je godina više zaokupljao sukob s HSS-om. Šišićeva „obljetnička“ *Okupacija i aneksija Bosne i Hercegovine*, koja je očito bila njegov znak dobre volje ili barem trenut-

---

jesti“, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, knj. I (Sarajevo, 1942), 1-38. Vanino je 1937. godine izabran za dopisnog člana Jugoslavenske akademije, a tom je prilikom Šišić sastavio njegov životopis: Ferdo Šišić, „Dr. Miroslav Vanino D. I.“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 50 (1938), 106-107. Miroslav Vanino (Zagreb, 1879. – Zagreb, 1965.), hrvatski svećenik i crkveni povjesničar. Studirao je u Bratislavi, Leuvenu i Beču, gdje je i doktorirao. Predavao je crkvenu povijest u Sarajevu i Zagrebu, a najvažnija mu se djela bave isusovačkim redom u Hrvatskoj. Više o njemu v. *Hrvatska enciklopedija*, 11: 278, s. v. „Vanino, Miroslav“.

²⁴ „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 8. 5. 1937. do 14. 5. 1938.“, 25-26. Jedan „srednjovjekovni“ izuzetak u velikom broju Šišićevih radova o novome vijeku u ovo vrijeme, poglavito o 19. stoljeću, nastavak je izdavanja isprava iz 15. stoljeća u *Starinama*, koje je uređivao: Ferdo Šišić, „Nekoliko isprava iz početka 15. st.“, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 39 (1938), 129-320.

²⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond 1567: Matica hrvatska (dalje: MH), serija 7: Naknadno preuzeto gradivo Matice hrvatske (dalje: NP), kutija 3, „Zapisnik III. sjednice Zajedničkog odbora Matice hrvatske držane dne 9. travnja 1937.“, str 341; Ferdo Šišić, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine (1878. odnosno 1908.). Diplomatska strana njihova o šezdeset i tridesetgodišnjici događaja* (Zagreb, 1938). Stjepan Ivšić (Orahovica, 1884. – Zagreb, 1962.), hrvatski jezikoslovac. Maretićev učenik i nasljednik, studirao je u Zagrebu, Krakovu, Pragu, Petrogradu, Moskvi i Kijevu, a doktorirao je slavistiku 1913. godine u Zagrebu. Predavao je slavistiku od 1914. do potkraj 1950-ih na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Opširnije o njemu v. u *Hrvatski biografski leksikon*, 6: 208-210, s. v. „Ivšić, Stjepan“ (Josip Lisac i Eduard Hercigonja).

ni nadomjestak za Ivšićev prijedlog, doista je bila lišena političke tendencioznosti, a k tome je bila stručno napisana na temelju minuciozno proučenih i sabranih izvora i literature.²⁶

Pored *Okupacije i aneksije Bosne i Hercegovine*, Šišiću je u ovo vrijeme u *Hrvatskom kolu* Matice hrvatske objavljen prilog „Školovanje Ljudevita Gaja u domovini“, za koji je kritički koristio izvore iz Krapine i Varaždina. Seriju radova o hrvatskoj povijesti 19. stoljeća u prvoj polovini 1938. godine okrunio je člankom „Revizija Ugarsko-hrvatske nagodbe (1871–1873)“ koji je objavljen u uskršnjem broju *Politike*. Iz Beograda se Šišiću nekoliko tjedana kasnije javio Slobodan Jovanović, koji ga je molio da u vezi s izvorima i literaturom pomogne jednoj doktorandici, kojoj je preporučio da za temu disertacije uzme „akciju braće Radića – razume se, s čisto ideološkog gledišta“. Jovanović je smatrao „da naše studente valja upućivati na proučavanje hrvatskih prilika“, a obratio se upravo Šišiću jer, prema njemu, „niko nije tako svojski radio na uzajamnom upoznavanju Srba i Hrvata“.²⁷

Ako je iznenađujuće već to da je stari i dosljedni zagovornik ideje „narodnog jedinstva“ Srba i Hrvata poput Šišića prihvatio suradnju s Maticom hrvatskom pod Lukasovim vodstvom, još je neobičnija činjenica da ga je u drugoj polovini svibnja kao izaslanik Matice hrvatske posjetio ustaški inte-

²⁶ HDA, MH, NP, kutija 3, „Zapisnik IV. sjednice Zajedničkog odbora Matice hrvatske držane dne 16. travnja 1937.“, str. 347. Protiv Šišićeve rehabilitacije u Matici hrvatskoj istupio je odbornik Ivan Reitter. Za članove upravnih tijela Matice hrvatske u to vrijeme v. *Enciklopedija Matice hrvatske* (Zagreb, 2015), 1: 774, s. v. „članovi Matice hrvatske“ (Josip Brleković), a za njezin sukob s HSS-om v. Višeslav Aralica, „Matica hrvatska u političkom životu hrvatske 1935. - 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), 449-458. Srdačno zahvaljujem Josipu Brlekoviću na informacijama o odnosu Šišića i Matice hrvatske u ovo vrijeme. Filip Lukas (Kaštel-Stari, 1871. – Rim, 1958.), hrvatski geopolitički teoretičar. Pohađao je bogoslovni studij u Zadru, gdje je i zaređen 1895. godine, a potom je studirao u Grazu i Beču. Napustio je svećeničku službu i zastupanje jugoslavenske političke ideologije, bio je predsjednik Matice hrvatske od 1928. do 1945. godine, u drugoj polovini tridesetih zalagao se za samostalnost Hrvatske i podupirao ustaške intelektualce (M. Budak, M. Lorković, M. Starčević). Više o njemu v. u *Hrvatski biografski leksikon*, 9 [u pripremi], s. v. „Lukas, Filip“ (Filip Hameršak i Mladen Klemenčić).

²⁷ AHAZU, FŠ, „Slobodan Jovanović Ferdi Šišiću, 6. 5. 1938.“. Jovanović je Šišića molio da doktorandicu, a radilo se o Ljubici Vuković-Todorović, uputi Albertu Bazali i Trumbiću. Ona je ubrzo objavila dvije knjižice, *Sveslavenstvo Stjepana Radića* (Beograd, 1940) i *Hrvatski seljački pokret braće Radića* (Beograd, 1940). Za navedene Šišićeve radove o hrvatskoj povijesti 19. stoljeća v. Ferdo Šišić, „Revizija Ugarsko-hrvatske nagodbe (1871–1873). Kako je došlo do Nagodbe i u čemu se ona od 1873. razlikuje od one iz 1868.“, *Politika* (Beograd), 23-26. 4. 1938., 9; Ferdo Šišić, „Školovanje Ljudevita Gaja u domovini“, *Hrvatsko kolo* 19 (1938), 53-81. Slobodan Jovanović (Novi Sad, 1869. – London, 1958.), srpski sveučilišni profesor prava. Studirao je u Ženevi, od 1905. do 1941. godine predavao je na Pravnome fakultetu u Beogradu. Bio je pokretač i urednik *Srpskoga književnog glasnika* te član i predsjednik Srpske kraljevske akademije, a 1942/43. godine bio je predsjednik Kraljevske jugoslavenske vlade u izbjeglištvu. *Hrvatska enciklopedija*, 5: 382, s. v. „Jovanović, Slobodan“.

lektualac Mile Starčević. Tom mu je prilikom Šišić ponudio opsežnu *Hrvatsku povijest* u dvije ili tri knjige, što je bilo poprilično drugačije od prvobitnog Ivšićeva prijedloga o „maloj *Povijesti hrvatskoj*“. Zajednički odbor Matice hrvatske nije mogao prihvatiti djelo takva opsega kao redovito izdanje za 1938. godinu, već je predložio da se ono eventualno uzme u obzir za proslavu njezine stogodišnjice (1942.).²⁸ I na Filozofskom fakultetu u Zagrebu još su računali na Šišića, barem ako je suditi po dopisu Pavla Vuk-Pavlovića, koji ga je u svibnju 1938. godine molio za potporu u izboru za izvanrednog profesora filozofije.²⁹

Da je Šišić u to vrijeme pomišljao na trajni povratak na Filozofski fakultet u Zagrebu svjedoči podatak da je početkom srpnja, pred početak ljetnih praznika, najavio nastup službe. I Barada svjedoči da je Šišićev dopust od zimskog semestra akademske godine 1937/38. imao „male prekide“.³⁰ Doista, jedno pismo Grge Novaka otkriva da je Šišić za vrijeme bolovanja gotovo svakoga prvog u mjesecu dolazio na Sveučilište, a pomagao mu je njegov asistent specijaliziran za novovjekovnu povijest, Stjepan Antoljak.³¹ U isto vrijeme (ljetno 1938. godine) političko stanje u zemlji bilo je stabilnije nego prijašnjih godina, komunisti su se uglavnom bavili reorganizacijom u vlastitim redovima, a tada je trajala i „velika ustaška šutnja“, pa je djelovanje tih

²⁸ HDA, MH, NP, kutija 3, „Zapisnik IV. sjednice Zajedničkog odbora Matice hrvatske držane dne 27. svibnja 1938.“, str. 417. Umjesto predloženog Šišićeva opsežnog djela, možda neke vrste osuvremenjene i proširene trodijelne *Hrvatske povijesti* (Zagreb, 1906, 1912, 1913), Matica hrvatska odlučila je 1938. tiskati manje djelo Lovre Katića, *Pregled povijesti Hrvata* (Zagreb, 1938). Za ideju „narodnog jedinstva“ prije Prvoga svjetskog rata i kasniji pokušaj stvaranja jugoslavenske nacije u vrijeme diktature kralja Aleksandra Karadorđevića v. Ferdo Šišić, „Kralj Aleksandar Karagjorgjević (1888.–1934.)“, *Narodna starina* 34 (1934), 123; Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics* (Ithaca, 1984), 98-99 [hrvatski prijevod: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika* (Zagreb, 1988), 101]; Christian Axboe Nielsen, *Making Yugoslavs. Identity in King Alexander's Yugoslavia* (Toronto, 2014). Mile Starčević (Gospić, 1904. – Buenos Aires, 1953.), ustaški intelektualac i političar. Studirao je i doktorirao u Zagrebu, za vrijeme kraljevske diktature uhićen je i mučen u zatvoru, u drugoj polovini tridesetih godina upravitelj je Gradske knjižnice u Zagrebu, a u ustaškoj NDH zauzimao je visoke pozicije. *Tko je tko u NDH*: 365-366, s. v. „Starčević, Mile“ (Redakcija).

²⁹ AHAZU, FŠ, „Pavao Vuk-Pavlović Ferdi Šišiću, 3. 5. 1938.“. Pavao Vuk-Pavlović (Koprivnica, 1894. – Zagreb, 1976.), hrvatski filozof. Studirao je u Leipzigu i Berlinu, od 1929. do 1947. godine predavao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ukratko o njemu v. *Hrvatska enciklopedija*, 11: 537, s. v. „Vuk-Pavlović, Pavao“.

³⁰ AFFZG, „Uruđbeni zapisnik s kazalom. Godina 1938“, s. v. „Šišić, Ferdo“; Miho Barada, „In memoriam nuper defuncti professoris dr. Ferdinandi Šišić“, *Alma mater Croatica* 3 (1940), 221; Živaković-Kerže, „Šišić“, 37.

³¹ SVKST, AP, M 679, „Grga Novak Anti Petraviću, 5. 2. 1938.“. Stjepan Antoljak (Doboj, 1909. – Zagreb, 1997.), hrvatski povjesničar. Studirao je povijest u Zagrebu, gdje je 1935. godine i doktorirao. U ovo je vrijeme bio asistent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. *Hrvatska enciklopedija*, 1: 291-292, s. v. „Antoljak, Stjepan“.

radikalnih grupacija među studentima na Sveučilištu u Zagrebu bilo umnogome skromnije nego u prvoj polovini 1937. godine.³² Želje za nastavkom rada, možda i ojačane zbog takvih smirenijih prilika na Sveučilištu, prevagnule su nad zdravstvenim teškoćama pa se Šišić pokušao vratiti nastavnim obavezama na Filozofskom fakultetu.

Kratkotrajni povratak na Filozofski fakultet

Može se pretpostaviti da je dio ljeta i jeseni, barem od 18. lipnja 1938. godine, kada se još nalazi u Zagrebu na svečanoj godišnjoj sjednici Jugoslavenske akademije, Šišić proveo u arhivskom istraživanju u inozemstvu. Zasižno je bio u anektiranoj Austriji jer mu je krajem svibnja Akademija dodijelila novčanu potporu „za skupljanje građe za hrvatsku povijest u Beču“, gdje je bio u rujnu. Početkom kolovoza prihvatio je novu obavezu, pisanje udžbenika iz povijesti za srednje škole zajedno sa srpskim povjesničarom i još jednim masonskim „bratom“, Miodragom Rajičićem.³³ Krajem istoga mjeseca javio mu se Stjepan Gunjača, kojeg je Antoljak u Šišićevo ime molio da mu pošalje „radnju o Cetinskoj županiji“. Radilo se o njegovoj tiskanoj disertaciji *Topografska pitanja na teritoriju stare Cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma*, za koju su mu ispitivači bili Šišić i Grga Novak. Nespretni Gunjača se ispričavao Šišiću, pogrešno držeći da mu ju je već poslao, a uz to su mu se „trpali razni poslovi“.³⁴

Početkom nove akademske godine 1938/39., točnije 28. listopada 1938., Šišić je prisustvovao I. redovitoj sjednici Savjeta Filozofskog fakulteta.³⁵ Ko-

³² AJ, MUP KJ, f. 23, „Komunistička partija Jugoslavije i savremene perspektive njenog rada, 28. 7. 1938.“; Vasić, *Revolucionarni omladinski pokret*, 459-468; Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 432-445.

³³ AHASU, FŠ, „Miodrag Rajičić Ferdi Šišiću, 5. 8. 1938.“. Šišić je sudjelovao i na glavnoj skupštini Akademije 14. svibnja 1938.: „Glavna godišnja skupština“, „Svečana sjednica“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 51 (1939), 41, 71; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 15. svibnja 1938. do 6. lipnja 1939.“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 52 (1940), 17, 19. Više o nastavnom planu i programu srednjih škola u Kraljevini Jugoslaviji tridesetih godina v. Dimić, *Kulturna politika*, 2: 156-157. Miodrag Rajičić (Veliko Gradište, 1898. – Beograd, 1977.), srpski povjesničar. Studirao je u Clermont-Ferrandu, Parizu i Beogradu, od 1928. do 1958. godine predavao je na Državnoj trgovačkoj akademiji u Beogradu. *Enciklopedija srpske istoriografije* (Beograd, 1997), 614, s. v. „Rajičić, Miodrag“ (Rade Mihaljčić).

³⁴ AHASU, FŠ, „Stjepan Gunjača Ferdi Šišiću, 25. 8. 1938.“; Stjepan Gunjača, *Topografska pitanja na teritoriju stare Cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma* (Split, 1937). Stjepan Gunjača (Sinj, 1909. – Split, 1981.), hrvatski povjesničar i arheolog. Studirao je povijest i zemljopis u Zagrebu, gdje je i doktorirao 1937. godine. U ovo je vrijeme radio kao kontraktualni kustos Muzeja Savske i Primorske banovine u Kninu. Više o Gunjači v. u *Hrvatski biografski leksikon*, 5: 327-329, s. v. „Gunjača, Stjepan“ (Mladen Švab).

³⁵ AFFZG, Zapisnici, „Zapisnik I. redovite sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, održane 28. oktobra 1938. godine“, str. 1. Savjet Filozofskog fakulteta je prijašnji Proforski zbor, od-

legij koji je održavao u zimskome semestru, „Hrvati od 1790.–1848.“ zajedno sa seminarom, odgovarao je njegovim trenutnim profesionalnim interesima, ponajprije usmjerenima na modernu povijest. Predavanja su ga podosta umarala i negativno utjecala na njegovo zdravlje jer je on „živio za školu“, kako se izrazio Barada, odnosno nije „šablonski čitao školska predavanja, nego on je svako pojedino čisto proživljavao“. Desetak dana prije spomenute sjednice Savjeta Filozofskog fakulteta, 19. listopada 1938., Šišić je sudjelovao na sjednici Historičko-filologičkog razreda Akademije na kojoj se oprostio od starog kolege s Filozofskog fakulteta, filologa Augusta Musića, koji je preminuo 26. srpnja i dva je dana kasnije pokopan na Mirogoju.³⁶

Moguće je da je ujesen 1938. godine Šišić planirao putovanje u Beograd, ili je barem tako načuo njegov kolega, povjesničar Dušan Pantelić, koji je htio s njime razgovarati. Zbog manjka izvora i njihove učestalosti, teže je pratiti sva kraća Šišićeva putovanja, ali je sigurno da je on redovito održavao veze s prijateljima, kolegama, relevantnim institucijama i udruženjima u Beogradu, među ostalim i s tamošnjim masonskim krugom.³⁷ Povratak nastavnim obavezama na Filozofskom fakultetu u Zagrebu potaknuo je zahtjeve za suradnjom sa Šišićem u većoj mjeri nego za vrijeme njegova bolovanja. Među prvima tražio ga je Fran Ilešić u vezi s podacima o njegovim predavanjima u Gorici, koja je održao negdje u vrijeme balkanskih ratova.³⁸ Zatim ga je početkom studenog kontaktirao apsolvent Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu, Vladimir Šulek, koji mu je poslao svoju novoobjavljenu knjigu *Diplomatska historija Centralnih sila, 1882-1915*. Tvrdio je da je ona plod „višegodišnjeg intenzivnog studija, izrađena na temelju zvaničnih

---

nosno buduće Fakultetsko vijeće. Šišić je ovoj sjednici prisustvovao, ali nije sudjelovao u užarenim raspravama koje su tada bile na dnevnome redu.

³⁶ AFFZG, „Imenik redovitih slušača Filozofskog fakulteta od 1. do 3. semestra u zimskom semestru akademske godine 1938/39.“; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 15. svibnja 1938. do 6. lipnja 1939.“, 18; Barada, „In memoriam“, 221. August Musić (Krka, 1856. – Zagreb, 1938.), hrvatski filolog slovenskog podrijetla. Studirao je u Zagrebu, specijalizirao se u Leipzigu i Ateni, od 1894. godine do umirovljenja predavao je grčku filologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ukratko o njemu v. *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 4 knj. (Zagreb, 1926-1929), 2: 1065, s. v. „Musić, August“ (Antun Barac).

³⁷ AHAZU, FŠ, „Dušan Pantelić Ferdi Šišiću, 14. 10. 1938.“. Dušan Pantelić (Zvezdan, 1879. – Beograd, 1955.), srpski povjesničar. Studirao je i 1902. doktorirao povijest u Beču, od 1924. godine predavao je povijest na Višoj pedagoškoj školi u Beogradu. Područje njegova interesa bila je srpska povijest ranoga novog vijeka. Ukratko o Panteliću v. *Enciklopedija srpske istoriografije*, 558, s. v. „Pantelić, Dušan“ (Mile Stanić).

³⁸ AHAZU, FŠ, „Fran Ilešić Ferdi Šišiću, 30. 10. 1938., 6. 11. 1938.“. Fran Ilešić (Sv. Jurij ob Ščavnici, 1871. – Ljubljana, 1942.), slovenski povjesničar književnosti. Studirao je i doktorirao 1901. godine u Grazu. Predavao je slovenski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu od 1914. do 1941. godine, s izuzetkom konfinacije za vrijeme Prvoga svjetskog rata, a posebice se bavio hrvatskim narodnim preporodom i ilirskim pokretom. Više o njemu v. *Hrvatski biografski leksikon*, 6: 20-22, s. v. „Ilešić, Fran“ (Filip Hameršak).

diplomatskih akata svih europskih ministarstava inostranih djela“. Nakon Šišićeve zahvale, Šulek ga je molio da napiše „odgovarajuću i dostojnu kritiku“ koju bi objavio u božićnim brojevima *Novosti* i *Politike*.³⁹ Utjecaj svojega bivšeg profesora iskoristio je i Zlatko Tanodi kako bi dobio pristup arhivima u Varaždinu, potrebnima za njegova istraživanja.⁴⁰ Tijekom studenog Matice hrvatska nastavila je pregovore sa Šišićem „glede izdanja velike *Hrvatske povijesti*“ za njezinu stogodišnjicu. Velike ambicije o višesveščanom djelu ipak su otpale jer su se obje strane u konačnici usuglasile da Šišić uz pomoć Barade priredi treće izdanje *Pregleda povijesti hrvatskoga naroda*.⁴¹

Preuzevši brojne nove obaveze, prema kraju 1938. godine Šišić se ponovno našao „do grla“ u poslu. Na dvadesetu obljetnicu stvaranja Kraljevine Jugoslavije, 1. prosinca, na svečanom otvorenju zgrade Doma likovnih umjetnosti kralja Petra I. Velikoga Oslobodioca u Zagrebu, održao je predavanje pod nazivom „In memoriam kralja Petra I. Velikoga Oslobodioca“. Šišić je Petra Karadorđevića opisao kao „vladaoca potpuno ustavnoga, demokrate i junaka od megdana“ koji je imao „idealni karakter“. Njegov je život prikazao kroz prizmu ideje (narodne) slobode za koju se borio protiv „Turaka“ i Nijemaca, za prava i slobodu seljaštva te za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu.⁴² U sličnom je tonu napisao predgovor

³⁹ AHAZU, FŠ, „Vladimir Šulek Ferdi Šišiću, 5. 11. 1938., 6. 12. 1938.“; Vladimir Šulek, *Diplomatska historija Centralnih sila, 1882-1915, 2 sv.* (Zagreb, 1938). U pismu Šišiću od 6. prosinca 1938. Šulek je pisao da su mu pohvale za knjigu stigle „od najviših ličnosti naše države“, poput generalâ Milana Nedića i Aleksandra Stankovića te bivšega crnogorskog premijera Jovana Plamenca. Sebe je u prvome pismu potpisao kao doktoranda, tvrdio je da je „vazda bio odličan đak i s odlikom diplomirao, nacionalno bio uvijek ispravan Jugoslaven, potomak poznatog ilirca dra Bogoslava Šuleka“, ali da nikada nije dobio stipendiju niti potporu za knjigu, pri čemu sada ima dugove za otplatu tiskarskih troškova i nastavak studija. Šišić ga je, pak, u svojem prikazu u *Novostima*, o kojemu će dalje u članku još biti riječi, predstavio kao „apsolventa Ekonomske visoke škole“. O tome v. Ferdo Šišić, „Diplomatska historija Centralnih sila od 1882. do 1908.“, *Novosti* (Zagreb), 25. 12. 1938., 2.

⁴⁰ AHAZU, FŠ, „Zlatko Tanodi Ferdi Šišiću, 13. 11. 1938.“ Zlatko Tanodi (Breznički Hum, 1914. – Córdoba, 2011.), hrvatski povjesničar. Studirao je povijest u Zagrebu, gdje je i doktorirao 1944. godine. Objavio je zbirku izvora pod naslovom *Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina* (1942.). Od 1940. radio je u Hrvatskome državnom arhivu, od 1944. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a po svršetku Drugoga svjetskog rata bježi u inozemstvo, gdje se okreće arhivistici. *Hrvatska enciklopedija*, 10: 635, s. v. „Tanodi, Zlatko“.

⁴¹ HDA, MH, NP, kutija 3, „Zapisnik VIII. sjednice Zajedničkog odbora Matice hrvatske držane dne 18. studenoga 1938.“, str. 449; Barada, „In memoriam“, 222; Novak, „Šišić“, 426. Novo izdanje Šišićeve sinteze hrvatske povijesti u ovo je vrijeme bilo potrebno jer je prethodno objavljeno prije gotovo dvadeset godina: Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918.*, 2. izd. (Zagreb, 1920).

⁴² „Predavanje historičara sveučilišnog profesora dra Ferde Šišića. In memoriam kralja Petra I. Velikoga Oslobodioca“, *Novosti* (Zagreb), 2. 12. 1938., 7-8. Usp. i Šišić, *Jugoslovenska misao*, 271-272. Dom likovnih umjetnosti, koji je na svečanom otvorenju posvetio nadbiskup Alojzije Stepinac, današnji je Dom hrvatskih likovnih umjetnika, odnosno Meštrovićev

knjizi Koste Domazetovića *Vraćanje na 1918-tu? 30 dana devetstoosamnaeste gledanih iz Zagreba*. U njoj je spomenuti autor pokušao, opisujući odabrane događaje od stvaranja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba pa do ulaska vojske Kraljevine Srbije u veće hrvatske gradove na kraju Prvoga svjetskog rata, među zagrebačkim građanstvom pobuditi simpatije za jugoslavensku ideju. Takav je „izvjestiteljski“, ali selektivan način obrade povijesne teme, koji je ipak jasno pokazivao duboku krizu jugoslavenske države, oduševio Šišića. U predgovoru je napisao da je „knjižica (...) izrađena potpuno objektivno i istinoljubivo“, kao i da će ona podsjetiti „stariju generaciju na njeno besmrtno djelo, a noviju na razmišljanje o tome, kako se gradi nezavisna država!“.⁴³

Dan nakon svečanog predavanja u Domu likovnih umjetnosti, iz Dubrovnika se Šišiću obratio Vinko Foretić. On je Jugoslavenskoj akademiji još 1935. godine predao svoju „radnju o Korčuli“, zapravo svoju doktorsku disertaciju, za koju mu je dana riječ da će se tiskati kroz dvije godine, i molio ga je da se zauzme „da se radnja što skorije štampa“. Iako je Šišić u prosincu 1938. i siječnju 1939. godine sudjelovao na sjednicama Historičko-filološkog razreda Akademije, nije otvarao pitanje Foretićeve radnje.⁴⁴ Ali zato je napisao prikaz Šulekove *Diplomatske historije Centralnih sila* i objavio ga u božićnom broju *Novosti*. Djelo je ocijenio kao „prvi pokušaj s hrvatske strane, da poda sliku onih krupnih događaja europske političke, odnosno diplomatske historije, u vrijeme od 1883. do 1908. godine“, kao i da je napisano „vjerno u smislu izvora“, zbog čega je svima zainteresiranima preporučio da je nabave. Požalio je što „kod nas Hrvata“ nema „mnogo razumijevanja i interesa za ova pitanja“, dok su ona „u srpskoj političkoj literaturi prilično brojno zastupana“. Iako je Šišić iznio primjedbe zbog izostanka nekih nezaobilaznih naslova

---

paviljon. Više o njemu v. u članku Andrije Mutnjakovića, „Meštrovićev Dom umjetnosti: građenje, razgrađivanje i obnavljanje“, *Art bulletin* 61 (2011), 67-110.

⁴³ Kosta Domazetović, *Vraćanje na 1918-tu? 30 dana devetstoosamnaeste gledanih iz Zagreba* (Zagreb, 1938), 17. U citiranoj se knjižici ne donose nikakve informacije o autoru, koji je dao tiskati svoje djelo u vlastitoj nakladi, a čitavu nakladu poklonio je „omladini“. Tvrdio je da su događaji poput prosinačkih žrtava nastali „usled nesređenosti prvih posleratnih godina ili usled nesavesnosti pojedinaca koji možda nisu shvatili misiju, veličinu i značaj Jugoslavije“ koju treba voljeti, makar i iz egoizma, „jer je Jugoslavija potrebna [našoj, op. a.] deci“.

⁴⁴ AHAZU, FŠ, „Vinko Foretić Ferdi Šišiću, 2. 12. 1938.“; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 15. svibnja 1938. do 6. lipnja 1939.“, 19-20. Inače je Foretić već duže vrijeme urgirao kod Šišića da se tiska njegova radnja. Vinko Foretić (Korčula, 1901. – Dubrovnik, 1986.), hrvatski povjesničar i arhivist, posebice se bavio prošlošću Korčule i Dubrovnika. Studirao je u Pragu, Beču i Zagrebu, gdje je i doktorirao 1936. godine disertacijom *Korčula u srednjem vijeku do g. 1420*. U ovo je vrijeme bio gimnazijski profesor u Dubrovniku. *Hrvatski biografski leksikon*, 4: 335-337, s. v. „Foretić, Vinko“ (Miljenko Foretić i Redakcija).

i citiranja dokumenata u izvorniku, „i to čitave štampane stranice“, Šulek mu je „najusrdnije“ zahvalio na „odličnoj“ i „stručnjačkoj“ kritici.⁴⁵

Nema sumnje da je znatno veće radno opterećenje od povratka na Filozofski fakultet u Zagrebu negativno utjecalo na Šišićevo zdravlje. Stalno pisanje za novine i časopise pribavljalo mu je honorare neophodne zbog životnih potreba i brige za obitelj, kako se izrazio Viktor Novak, „jer u bivšoj [Kraljevini, op. a.] Jugoslaviji nauka nije bila zaštićena niti je tko pomagao, da bi bila pošteđena od ovakvih smetnji i teškoća“. Šišić je još 1934. godine pisao Novaku da „od tih tobože malih posurlija *ne dospijevam na glavnu moju stvar* (tj. *II. dio Povijesti*)“, a liječnici su ga već „najozbiljnije opominjali, da bi morao posvetiti više brige odmoru“. Zbog toga je negdje u prosincu 1938. godine Šišić predao molbu za umirovljenje. Napisao je 2. siječnja 1939. pismo Savjetu Filozofskog fakulteta koje je na njegovoj Drugoj redovitoj sjednici od 25. siječnja 1939. pročitao dekan Rudolf Cesarec. U pismu je Šišić kolegama poželio „svako dobro“ i obavijestio ih je „da neće više predavati niti ispitivati“, a kao svojega nasljednika predložio je Baradu „jer je od svih bez sumnje najbolji“.⁴⁶

Sedamdesetogodišnjica

Zahtjev za umirovljenjem Šišić nije shvatio tragično. Tako bi se barem moglo zaključiti po njegovu pismu koje je 17. siječnja 1939. uputio svom dobrom prijatelju, ravnatelju Arheološkog muzeja u Splitu i „bratu“ iz splitske masonske lože Pravda, Mihovilu Abramiću. Naime, obavijestio ga je da kod njega u Zagrebu „[i]nače nema ništa“.⁴⁷ Novogodišnji broj *Politike* objavio

⁴⁵ AHAZU, FŠ, „Vladimir Šulek Ferdi Šišiću, 31. 1. 1939.“; Ferdo Šišić, „Diplomska historija Centralnih sila od 1882. do 1908.“, *Novosti* (Zagreb), 25. 12. 1938., 2. Šišić je kao „nadasve važna i potrebna djela“ koja su izostala u Šulekovoju knjizi naveo ona Ericha Brandenburga (*Von Bismarck zum Weltkrieg*), Vladimira Čorovića (*Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*) i Sergeja Goriainowa (*Le Bosphore et les Dardanelles*).

⁴⁶ AFFZG, Zapisnici, „Zapisnik II. redovite sjednice Savjeta Filozofskoga fakulteta, održane 25. siječnja 1939.“; Novak, „Šišić“, 422-423; Galović, „Barada“, 49-50. Drugi dio *Povijesti* bio bi nastavak Šišićeva djela *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb, 1925), u čijem je predgovoru napisao (str. VII) da je to „prvi svezak moje ‘Hrvatske povijesti’“ od planirana tri sveska, pri čemu bi drugi svezak obuhvaćao period „od 1102. do 1790. (knjiga IV. – VI.) i treći od 1790. do 1918. (knjiga VII. – IX.)“. Planirano djelo nije nužno bilo istovjetno s *Hrvatskom poviješću* u dvije ili tri knjige koju je Šišić nudio Matici hrvatskoj, odnosno Mili Starčeviću, u proljeće 1938. godine. Rudolf Cesarec (Zagreb, 1889. – Zagreb, 1972.), hrvatski matematičar. Studirao je matematiku u Zagrebu, gdje je 1927. godine doktorirao. Od 1929. do 1946. godine predavao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ukratko o njemu v. *Hrvatski biografski leksikon*, 2: 641, s. v. „Cesarec, Rudolf“ (Stipe Kutleša).

⁴⁷ AAMST, MA, „Ferdo Šišić Mihovilu Abramiću, 17. 1. 1939.“. Za masonsku ložu Pravda iz Splita v. Branko Šömen, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj*, II: *Snaga* (Zagreb, 2014), 113-124. Mihovil Abramić (Pula, 1884. – Split, 1962.), hrvatski arheolog. Studirao je arhe-

je Šišićev članak „Počeci partiskog života u Hrvata“, u kojem je on „parlamentarni život“ među Hrvatima pratio od praslavenske plemenske demokracije, a staleški Sabor od razvijenoga srednjeg vijeka, smjestivši početak moderne višestranačke politike u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda. Potaknut tim člankom, iz Mostara mu je stari korespondent, franjevac Pavao Dragičević, poručio da se njime Šišić nije mogao bolje „odužiti Hrvatima, a zadužiti u isto doba i Srbe i Hrvate, jer ste im otvorili oči, da vide o čemu ni pojma nijesu imali“.⁴⁸ Obnavljanje korespondencije s Dragičevićem potaknuo je sâm Šišić početkom siječnja 1939. godine, šaljući mu svoju radnju „Kako je postala Zagrebačka nadbiskupija (11. dec. 1852.)“ tiskanu u *Starinama*. Navedenu temu tumačio je tadašnjim odnosima Hrvatske i Ugarske, a napisao ju je na temelju dokumenata iz arhivâ u Beču. Dragičević mu je odgovorio da je „drugima“ pokazivao navedeni „rodoljubni rad“ i da se svidio svima „koji se u povijest razumiju“, ali je iskoristio priliku da se osvrne i na Šišićevo predavanje u Domu likovnih umjetnosti jer je bio uvjeren da ga nije on sâm pisao. Franjevac je držao da je to „bilo od Vas zatraženo da bi se tako – kao i Korošćev kabinet 1928. – prekrile i pokrile stvari jačim stranim auktoritetom“.⁴⁹ Stavi li se na stranu Dragičevićevo očigledno neshvaćanje iskrenosti Šišićeve privrženosti jugoslavenskoj političkoj ideologiji, moglo bi se pretpostaviti da je među recipijentima Šišićevih radova u Mostaru bio i Dominik Mandić, koji

---

ologiju, povijest i klasične jezike u Beču, gdje je i doktorirao. Poslije Prvoga svjetskog rata zalaganjem Frane Bulića radio je u Arheološkom muzeju u Splitu, čiji je ravnatelj bio od 1926. do 1950. godine. Bio je starješina splitske masonske lože Pravda po njezinu osnutku 1929. i kasnije njezin član. *Hrvatski biografski leksikon*, 1: 4-5, s. v. „Abramić, Mihovil“ (Željko Rapanić); *Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske*, 3: 25-26, s. v. „Abramić, Mihovil“ (Branko Šömen i Goran Krstić).

⁴⁸ AHAZU, FŠ, „Pavao Dragičević Ferdi Šišiću, 2. 1. 1939.“; Ferdo Šišić, „Počeci partiskog života u Hrvata“, *Politika* (Beograd), 6-9. 1. 1939., 6. Dragičević je smatrao da bi bilo posebno vrijedno kada bi Šišić napisao „knjižicu“ u kojoj bi prikazao „postanak, zadatak i razvitak pojedinih partija“, a posebice pravaške „kod koje se ili iz neznanja ili tendenciozno i previše griješi“. Pavao (Stanko) Dragičević (Međugorje, 1882. – Mostar, 1954.), hrvatski svećenik i povjesničar. Stupio je u franjevački red 1900., studirao je u Mostaru, Parmi i Rimu, zaređen je 1905. godine za svećenika, a u ovo je vrijeme predavao povijest i patrologiju u bogoslovnoj školi u Mostaru. *Hrvatski biografski leksikon*, 3: 550-551, s. v. „Dragičević, Pavao (Stanko)“ (Andrija Nikić).

⁴⁹ AHAZU, FŠ, „Pavao Dragičević Ferdi Šišiću, 10. 1. 1939.“; Ferdo Šišić, „Kako je postala Zagrebačka nadbiskupija (11. dec. 1852.)“, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 40 (1939), 1-74. Dragičević je svoje tvrdnje o Šišićevu autorstvu predavanja „In memoriam kralja Petra I. Velikoga Oslobođioca“ temeljio na tome da se „ne da pisati historijski o netom umrlima“ (možda povlačeci granicu povijesnoga i političkog 1918. godinom), a bilo mu je žao što je Šišić time preuzeo na sebe ulogu „židovskoga jarca“ „koji će na se primiti tuđe grijehe“. Za Korošćevu ulogu nakon atentata na Stjepana Radića usp. Boban, *Maček i politika HSS-a*, 1: 20-21.

se, doduše, postavši generalni defnitor franjevačkog reda, sredinom 1939. godine preselio u Rim.⁵⁰

Ljubo Karaman, tada glavni konzervator za Dalmaciju, početkom siječnja iz Splita se javio Šišiću jer ga je zanimalo njegovo mišljenje o Avarima u „hrvatskim krajevima“ tijekom 7. i 8. stoljeća, odnosno „do kada su Avari ostali u zemlji između Save i Drave“. Šišić mu je proslijedio podatke o tome, ujedno se interesiravši za primjerak knjige o novijim istraživanjima u Solinu (*Recherches à Salone*), za što ga je Karaman uputio na Abramića.⁵¹

U pismu Abramiću Šišić je rekao da je Ejnar Dyggve, jedan od autora knjige, odredio primjerak za njega, koji zbog „glomaznog formata“ nije mogao ponijeti kada je posljednji put bio u Splitu, pa je sada Abramića zamolio da ga službeno pošalje „na Dekanat Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu“.⁵² Dodao je da upravo čita „da je umro fra Luigi [Luj, op. a.] Marun“, poručivši kako „na sprovod ne mogu ići“. Zaključio je pismo tvrdnjom da će sada „bar biti moguće da se sastane kuratorij Kninskog starinarskog društva“.⁵³

Činjenica da je Abramić mogao Šišiću službeno poslati traženu knjigu preko Filozofskog fakulteta u Zagrebu otkriva da je njegov zahtjev za umi-

⁵⁰ AHFP, DM, kutija 1, svezak 1, „Mirko Buić Dominiku Mandiću, 8. 6. 1939.“. Mandić je prije odlaska u Rim objavio dva djela koja su bila relevantna za Šišićeva istraživanja, *Schematismus Hercegovacke franjevačke provincije* (1933.) i zbirku izvora *Acta franciscana Hercegovinae* (1934.). Robert Jolić, „Namjesto predgovora“; Dominik Mandić, „Curriculum vitae“, u: *Dr. fra Dominik Mandić (1889.-1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti*, ur. Robert Jolić (Mostar, Zagreb, 2014), 8, 15.

⁵¹ AHASU, FŠ, „Ljubo Karaman Ferdi Šišiću, 7. 1. 1939., 14. 1. 1939.“; Ejnar Dyggve, Frederik Weilbach, *Recherches à Salone*, t. II (Copenhagen, 1933). Ljubo Karaman (Split, 1886. – Zagreb, 1971.), hrvatski povjesničar umjetnosti. Studirao je u Beču, gdje je 1920. godine doktorirao. Od 1926. do 1941. godine bio je glavni konzervator za Dalmaciju u Splitu. *Hrvatski biografski leksikon*, 7: 72-75, s. v. „Karaman, Ljubo“ (Višnja Flego).

⁵² AAMST, MA, „Ferdo Šišić Mihovilu Abramiću, 17. 1. 1939.“. Ejnar Dyggve (Liepaja, 1887. – Kopenhagen, 1961.), danski arheolog. Studirao je arhitekturu i arheologiju u Kopenhagenu, od 1922. godine do smrti s prekidima je vršio arheološka istraživanja u Hrvatskoj, posebice se posvetivši antičkoj Salonu. Više o njemu v. u *Hrvatski biografski leksikon*, 3: 732-733, s. v. „Dyggve, Ejnar“ (Anđelka Stipčević-Despotović).

⁵³ AAMST, MA, „Ferdo Šišić Mihovilu Abramiću, 17. 1. 1939.“; „Umro fra Luj Marun“, *Novosti* (Zagreb), 16. 1. 1939., 11. Za vrijeme šestosiječanjskog režima Luj Marun poslan je u mirovinu i Hrvatsko starinarsko društvo od tada je samo formalno postojalo. Na pogrebu u Kninu 17. siječnja 1939. Marunov lijes nosili su Abramić, Karaman, Cvito Fisković i Gunjača. „Fra Luj Marun položen je u grob“, *Novo doba* (Split), 18. 1. 1939., 5; Dušan Jelovina, „Osnivanje i rad Kninskog starinarskog društva“, *Starohrvatska prosvjeta* 18 (1988), 250. Luj Marun (Skradin, 1857. – Knin, 1939.), hrvatski franjevac i arheolog amater poznat po arheološkim iskapanjima u Biskupiji kod Knina. Bogoslovni studij pohađao je u Šibeniku i Makarskoj. Osnovao je 1887. Kninsko starinarsko društvo (kasnije Hrvatsko starinarsko društvo) i 1893. godine Prvi muzej hrvatskih spomenika u Kninu (danas Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu). *Hrvatska enciklopedija*, 7: 109, s. v. „Marun, Luj“.

rovljenjem još bio u postupku. U međuvremenu se približavala Šišićeva sedamdesetogodišnjica (9. ožujka), koju mu je prvi još početkom godine čestitao Gjuro Szabo „za oproštaj“, jer „se ne smijem previše nadati, da ću te dane dočekati“. Sjećao se vremena „kad smo se dnevno s Klaićem i drugovima sastajali u kafani Bauer, gdje sam više naučio nego na samom Univerzitetu!“. Na dan obljetnice Šišića su se među ostalima sjetili Ilešič, Skok i Šulek.⁵⁴ A kada su se raspčavanjem vodećih jugoslavenskih dnevnih novina počele širiti informacije iz članka njemu u čast, čestitke su počele pristizati sa svih strana. Utjecajna *Politika* pisala je da je Šišić radio „na svim područjima hrvatske istorije. Snažan, pun ideja i zamaha, ljubitelj pre svega istoriske istine, njegov rad se odlikuje i sjajnom metodičkom tehnikom.“ Čitatelji su iz članka saznali i da on sada „neumorno radi na drugom i trećem svesku svoje *Povijesti Hrvata*, koja će ubrzo izaći i onda koja treba da kruniše sav njegov dosadašnji istoriski rad“. „Ne mogu Vam iskazati“, pisao je Dragičević Šišiću nakon što je pročitao članak u *Politici*, „koliko me je stid i sram, da se nijesam toga sretnoga dana sjetio i pridružio sa čestitkom ostalim prijateljima Vaše velemožnosti.“ Posebno ga je obradovala vijest da radi na drugom i trećem svesku *Povijesti Hrvata*, ali se poput Szabe sjetio Vjekoslava Klaića, upozoravajući da ga je još 1912. godine molio da „ubrza“ sa sedmim i osmim sveskom svoje *Povijesti Hrvata*, koju u konačnici on nije dovršio. Članak u *Politici* pročitao je i Pantelić, koji je Šišiću poželio zdravlja kako bi dovršio sve što je započeo „te da Vas jednom uzmognemo pozdraviti kao patrijarha jugoslovenskih istoričara“.⁵⁵

⁵⁴ AHAZU, FŠ, „Gjuro Szabo Ferdi Šišiću, 22. 1. 1939.“; „Fran Ilešič Ferdi Šišiću, 9. 3. 1939.“; „Petar Skok Ferdi Šišiću, 9. 3. 1939.“; „Vladimir Šulek Ferdi Šišiću, 9. 3. 1939.“ U osobnoj ostavštini Šišića čuvaju se druge čestitke upućene njemu već 8. i 9. ožujka 1939., primjerice one Dragutina Anastasijevića i Josipa Matasovića. Dakako, nemoguće je utvrditi koji su pojedinci usmeno ili telefonskim putem upućivali čestitke. Gjuro Szabo (Novska, 1875. – Zagreb, 1943.), hrvatski konzervator, muzeolog i povjesničar. Studirao je germanistiku u Beču, u ovo je vrijeme bio ravnatelj Muzeja grada Zagreba. *Hrvatska enciklopedija*, 10: 427, s. v. „Szabo, Gjuro“.

⁵⁵ AHAZU, FŠ, „Pavao Dragičević Ferdi Šišiću, 10. 3. 1939.“; „Dušan Pantelić Ferdi Šišiću, 10. 3. 1939.“; A., „Sedamdesetogodišnjica profesora dr. Ferde Šišića“, *Politika* (Beograd), 9. 3. 1939., 6. U pismu je Dragičević pisao da mu je Klaić odgovorio kako će ostatak svoje *Povijesti Hrvata* „najprije u jednom svesku izdati, a naknadno u dva ili tri opširnije obraditi“. „Gledajte, dakle, profesore, da obradite što prije kako možete i znate, pa da bi Vam bili na vrijeme zahvalni oni, koji će se njome služiti; a da bi Vam opet Ratkaj, Lučić, Vitezović, Švear, Ljubić, Balenović, Smičiklas, Rački, Klaić ususret izašli i čestitali, da ste Vi dovršili ono, što je njima toliko na sram bilo i što nijesu mogli da dovrše.“ Vjekoslav Klaić (Garčin, 1849. – Zagreb, 1928.), hrvatski povjesničar. Prekinuo je studij teologije da bi studirao povijest i zemljopis u Beču. Predavao je povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s prekidima od 1878. do 1922. godine. Najpoznatiji je po djelu *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* (1899.-1922.) koje je dovršio „samo“ do 1608. godine u pet knjiga i sveščiću šeste. *Hrvatski biografski leksikon*, 7: 345-349, s. v. „Klaić, Vjekoslav“ (Mato Artuković, Stanko Anđrić i Sanja Majer-Bobetko).

Alma mater Croatica pisala je da je Šišić „najveći naš historičar“ koji je sada u „neumornom nastojanju da hrvatskom narodu dađe njegovu potpunu historiju“, ističući „cijelu biblioteku“ njegovih radova o hrvatskoj povijesti srednjega i novog vijeka, pisanih kako za domaću tako i za stranu publiku. Vanina je članak u potonjem časopisu zatekao dok je bio „zakopan“ u djelu *Historia Collegii Zagrabienensis*. Čestitao je Šišiću na „svestranom radu“, „kojim ste postali jedan od prvaka hrvatske povijesti, a danas svakako prvak“.⁵⁶ Viktor Emin Car tvrdio je da su tih dana Šišiću bila okrenuta „mnoga rodoljubna srca“, jer je on svojim „vanrednim znanjem“ otvorio povijesne izvore iz kojih se vidi „da je naš najveći dušmanin – naša iskonska nesloga“. U Beogradu je Jugoslovensko istorisko društvo pod vodstvom Viktora Novaka odlučilo tiskati čitav svezak *Jugoslovenskog istoriskog časopisa* u čast Šišićeve sedamdesetogodišnjice, ali to doduše nije ostvareno uslijed izbijanja Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji. I tadašnji su se studenti pridružili čestitkama, objavljujući, primjerice, u splitskome *Novom dobu*, članak u kojem su podsjetili da je Šišić „[n]aročito mnogo vremena i ljubavi posvetio (...) arhivima dalmatinske Hrvatske“, zahvaljujući „svom dragom učitelju i svečaru, za njegov nesebični trud oko upućivanja nas, najmlađih u historijske nauke“.⁵⁷

Članovi Historičko-filološkog razreda Jugoslavenske akademije na sjednici 20. ožujka također su čestitali Šišiću na sedamdesetogodišnjici života. Desetak dana kasnije ponovno mu je pisao Foretić, uz čestitku ga moleći da u Jugoslavenskoj akademiji zagovara da njegova radnja „uđe u program ovogodišnjih izdanja“, ali u prvoj polovini 1939. godine Šišić ipak nije potezao pitanje Foretićeve radnje. Za razliku od toga, još 12. siječnja uspješno je predložio da se za članove dopisnike izaberu Grga Novak i Hamdija Kreševljaković. Foretićeva knjiga *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420.* bit će tiskana tek 1940. godine.⁵⁸

⁵⁶ AHAZU, FŠ, „Miroslav Vanino Ferdi Šišiću, 15. 4. 1939.“; „Sedamdesetogodišnjica prof. dr. Ferde Šišića“, *Alma mater Croatica* 7/8 (1939), 219-221. Vaninova opaska o zauzetosti istraživanjem povijesti isusovačkog reda treba se shvatiti u kontekstu kašnjenja njegove čestitke, koja je Šišiću stigla više od mjesec dana nakon obljetnice.

⁵⁷ AHAZU, FŠ, „Viktor Emin Car Ferdi Šišiću, 11. 3. 1939.“; Učenik, „70-rodendan prof. Ferda Šišića“, *Novo doba* (Split), 9. 3. 1939., 5; Novak, „Šišić“, 421. Da je citirani članak pisao mladi student vidi se po krivim konstatacijama, poput one da je Matica hrvatska objavila prvi dio njegove *Povijesti hrvatskog naroda* (zapravo *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*). Viktor Emin Car (Kraj kod Lovrana, 1870. – Opatija, 1963.), hrvatski književnik. Pohađao je hrvatski odjel trojezične preparandije u Kopru, radio je kao učitelj, urednik i publicist, u ovo je vrijeme živio u mirovini na Sušaku. Književni talent stavio je ponajprije u službu nacionalnog opstanka Hrvata u Istri. *Hrvatski biografski leksikon*, 2: 583-584, s. v. „Car Emin, Viktor“ (Mirjana Strčić).

⁵⁸ AHAZU, FŠ, „Vinko Foretić Ferdi Šišiću, 31. 3. 1939.“; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 15. svibnja 1938. do 6. lipnja 1939.“, 20; Ferdo Šišić, „Hamdija Kreševljaković“, „Dr. Grga Novak“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 52 (1940),

Historiografija i politika

Danas je teško shvatiti kako je moguće da je jedan dosljedni zagovornik jugoslavenske političke ideologije poput Šišića, koji se kretao u tajnome krugu masona, prisno surađivao s ljotičevcima i javno slavio dinastiju Karađorđevića, kao svojega nasljednika na Filozofskom fakultetu odabrao katoličkog svećenika Baradu i surađivao s Maticom hrvatskom pod Lukasovim vodstvom. To je zbunjivalo još njegove suvremenike, kako je pokazano na primjeru Dragičevića, ali se vidi i u brojnim čestitkama i člancima objavljenima za Šišićevu sedamdesetogodišnjicu, u kojima se uvijek nalaze pozitivne ocjene njegovih zasluga, ali i čitav spektar konstatacija o tome kojoj je nacionalnoj ideji njegov rad najviše doprinio.⁵⁹ U hrvatskoj se historiografiji stoga već nekoliko desetljeća općenito drži da je Šišić bio politički oportunist i karijerist, što odražava staro mišljenje, koje je Viktor Novak pripisivao Šišićevim „klevetnicima“, o tome da je on „postao pristalica jugoslavenske ideologije i narodnog jedinstva tek decembra 1918.“ Time je ujedno u zapećak gurnuto prvobitno mišljenje, prihvaćeno među brojnim povjesničarima u prvim desetljećima nakon Šišićeve smrti, koje je kasnije dobro formulirao Šidak, da je Šišić zapravo u početku „[i]dejno (...) zastupao strossmayerovsko jugoslavenstvo, što ga je najzad učinilo izrazitim predstavnikom unitarističke nacionalne koncepcije“.⁶⁰ Zamršeni problem stvarnih Šišićevih političkih

---

140-144; Vinko Foretić, *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420.* (Zagreb, 1940). Hamdija Kreševljaković (Sarajevo, 1890. – Sarajevo, 1959.), bošnjački povjesničar. Obrazovao se za učitelja u Sarajevu i potom je radio kao nastavnik u školama u Vinkovcima i Sarajevu do umirovljenja 1932. godine. Bavio se ponajprije urbanom poviješću Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske vladavine. Ukratko o njemu v. *Hrvatska enciklopedija*, 6: 248, s. v. „Kreševljaković, Hamdija“.

⁵⁹ AHAZU, FŠ, „Pavao Dragičević Ferdi Šišiću, 11. 1. 1939.“ Dragičević je u ovoj dopisnici smatrao da bi Šišić posebnom knjigom o različitim hrvatskim političkim strankama, uključujući i pravaške, mogao bolje objasniti jugoslavenstvo, „kako ga je zamišljao Strossmayer“, kojemu je Šišić bez sumnje bio privržen, čime bi mnogi „svoje mnijenje o Vama promijenili“. V. i „Sedamdesetogodišnjica prof. dr. Ferde Šišića“, *Alma mater Croatica* 7/8 (1939), 221: „Osim svega ovoga i još vrlo mnogo drugih radova, koje je Šišić napisao na hrvatskom jeziku, napisao je on, uz već spomenute, još nekoliko njih na njemačkom, engleskom i francuskom jeziku, ove većinom u svrhu da prikaže stranom svijetu našu pravu historiju i pravo Hrvata na svoj samostalan politički život.“

⁶⁰ *Enciklopedija Jugoslavije*, 8 sv. (Zagreb, 1955-1971), 8: 250, s. v. „Šišić, Ferdo“ (Jaroslav Šidak); Novak, „Šišić“, 406; Macan, „Pogled“, 487: „Napokon valja konstatirati da Šišić nije uvijek imao snage da se odupre pritisku ili iskušenjima suvremenih političkih prilika, pa mu je politički oportunizam ostavio jaka traga u pisanju, a time i na formiranje slike novijega razvoja hrvatskog naroda koju u njegovu djelu nalazimo.“ Slično i Branimir Donat, „Ferdo Šišić“, u Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 2. izd. (Zagreb, 1990), str. 741: „Oportunističko gledište, koje je kroz to vrijeme [1911. godine, op. a.] zastupao, nije međutim u biti nikad odbacio, pa je ono ostavilo jakih tragova u njegovu pisanju i odnosu prema značajnim političkim i narodnim pitanjima.“

pogleda možda se ne može konačno razriješiti, ali se na njega može baciti dodatno svjetlo prikazom Šišićeve posljednje doista produktivne etape života, koja pada u proljeće 1939. godine.

Više od mjesec dana prije Šišićeve sedamdesetogodišnjice, početkom veljače 1939. godine, s mjesta jugoslavenskog premijera smijenjen je Milan Stojadinović. On je već bio znatno oslabljen, među ostalim, uspjesima opozicije na izborima u prosincu 1938. godine i nezadovoljstvom dvora njegovom politikom približavanja fašističkim silama, Njemačkoj i Italiji. Jugoslavija je sljedećih mjeseci, točnije, od ožujka 1939. godine, živjela u atmosferi pregovora o rješenju hrvatskog pitanja između vođe HSS-a Vladka Mačeka i novoga premijera Dragiše Cvetkovića kao predstavnika krune.⁶¹ Onovremeni detaljniji Šišićevi pogledi na dotadašnji razvoj Jugoslavije i političko stanje u zemlji mogu se vidjeti u njegovu prikazu knjige *Die Jugoslawen einst und jetzt* austrijskoga nacističkog publicista Gilberta In der Maura, objavljenom pod naslovom „Jugoslavija od decembra 1918. do marta 1938.“ u uskršnjem broju *Politike*. Tu je Šišić neke važne političke poteze Stjepana Radića ocijenio pogrešnima i „eksperimentima“, ali je istaknuo da on i Svetozar Pribičević nisu bili „onako crni, kako bi to htio autor“, dok Nikola Pašić nije bio posve pozitivna politička ličnost. Važnije od svega, In der Maurov pozitivan prikaz Stojadinovićeva političkog djelovanja nauštrb Mačekova HSS-a i ustaškog pokreta u emigraciji za Šišića je sada bio „jednostran“.⁶²

Sa svoje su strane vladajući krugovi u Beogradu podupirali Šišića u slijeđenju njihova novog političkog pravca koji je smjerao rješavanju hrvatskog pitanja. Krajem ožujka, u provladinoj *Jugoslovenskoj stručnoj štampi* pojavio se prikaz Šišićeve *Jugoslovenske misli*. U prikazu se tvrdilo da je „crvena nit“

⁶¹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 521-528; Boban, *Maček i politika HSS-a*, 1: 359-369, 461-475; 2: 29-31. Vladko Maček (Jastrebarsko, 1879. – Washington, 1964.), hrvatski političar. Doktorirao je 1903. pravo u Zagrebu, od 1906. jedan je od prvaka H(P)SS-a, a nakon smrti Stjepana Radića 1928. godine predsjednik je HSS-a. Više o njemu v. u *Hrvatska enciklopedija*, 6: 728-729, s. v. „Maček, Vladko“. Dragiša Cvetković (Niš, 1893. – Pariz, 1969.), srpski političar. Bio je ministar u više resora tijekom dvadesetih i tridesetih godina, nakon Stojadinovića pada po želji dvora preuzeo je mjesto premijera u cilju rješavanja hrvatskog pitanja. *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 9 sv. (Zagreb, 1977-1988), 2: 166, s. v. „Cvetković, Dragiša“.

⁶² Ferdo Šišić, „Jugoslavija od decembra 1918. do marta 1938.“, *Politika* (Beograd), 8.-11. 4. 1938., 18; Gilbert In der Maur, *Die Jugoslawen einst und jetzt*, 3 sv. (Wien-Leipzig-Zürich, 1936-1938). Gilbert von In der Maur auf Stehlburg und zu Freyfeld (Vaduz, 1887. – Pörschach, 1959.), austrijski časnik i publicist. Sudjelovao je u Prvome svjetskom ratu i bio ranjen, od 1934. bio je korespondent za različite njemačke novine i član nacističkog zemaljskog vodstva u Austriji, a nakon 1938. godine je marginaliziran. Edmund Glaise von Horstenau, *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, Bd. 2: *Minister im Ständestaat und General im OKW*, eingeleitet und herausgegeben von Peter Broucek (Wien-Köln-Graz, 1983), 107.

koja se provlači kroz knjigu ta da su Srbi, Hrvati i Slovenci „na čelu svih onih događaja kojima je cilj da se naš narod kulturno i politički podigne, da se osposobi za nastupajuće oslobodilačke borbe i da dođe do ujedinjenja u jednu nezavisnu slobodnu narodnu državu“. *Jugoslovensku misao* stoga je trebalo „da čita svaki naš čovek kome je stalo da se upozna sa našom prošlošću i da stekne mnogo pouku za današnjicu i za budućnost“.⁶³ Formula koju je sada Beograd promovirao za očuvanje Jugoslavije očito više nije bila jedinstvena jugoslavenska nacija i borba protiv „separatizma“ HSS-a, već zajedničko djelovanje Srba, Hrvata i Slovenaca za „nezavisnu slobodnu narodnu državu“.

Borba za neovisnost i slobodu Jugoslavije nakon Stojadinovićeve pada uključivala je novu vanjsku politiku pasivnosti prema fašističkim silama koje su prijetile miru i neovisnosti manjih država u Europi te pokušaj sređivanja odnosa sa zapadnim silama, posebice s Francuskom. Prilika da u tome smislu režim u Beogradu iskoristi Šišićeve sposobnosti kao povjesničara ukazala se u svibnju 1939. godine kada se slavila 150. godišnjica Francuske revolucije. Obljetnicu su u cilju svoje revolucionarne djelatnosti iskorištavali jugoslavenski komunisti i zasigurno se u Beogradu osjećala potreba da o tome važnom povijesnom događaju svoj profesionalni sud javno donesu istaknuti povjesničari, ali da to ujedno povoljno utječe na odnose s Francuskom.⁶⁴ U tome kontekstu može se shvatiti Šišićev članak „Prvi dani Francuske revolucije. O 150-godišnjici, od 5. maja do 23. juna 1789.“, objavljen 5. i 6. svibnja u prorežimskim *Novostima*. Šišić je Francusku revoluciju ocijenio jednim od tri „najkrupnija“ povijesna događaja, koji je donio svijetu „današnje političke pojmove i principe, demokraciju i odgovornost za vladanje“, zajedno s kršćanstvom, koje je dalo „današnje pojmove morala i opću civilizaciju“ i seobom naroda, iz koje su proizašli „današnji obrazovani narodi“: Romani, Germani i Slaveni. Ovakvu pozitivnu ocjenu Francuske revolucije poprilično je revidirao u pregledu historiografije, uglavnom negativno ocjenjujući ona djela koja su je glorificirala, a vrlo važnima smatrajući ona djela koja su prekinula glorificiranje, čak proglašavajući remek-djelima realistični psihološki opis glavnih protagonista Francuske revolucije koji ju je svodio na „zlodjela fukare i bolesnih individua“. Sâm događaj sveo je na nekritičan opis velikih

⁶³ „Jugoslovenska misao‘ i ‘Vodi Bugarskog narodnog pokreta’. Jubilarna izdanja Balkanskog instituta“, *Jugoslovenska stručna štampa* (Beograd), 26. 3. 1939., 7. Podnaslov polumjesečnika, kojem je glavni urednik bio Velibor N. Jovanović, bio je *List za stručna, privredna, poljoprivredna, kulturna i socijalna pitanja*, a odlukom ministra trgovine i industrije od 7. studenog 1938. bio je preporučan svim školama.

⁶⁴ AJ, MUP KJ, f. 23, „Bilten Odeljenja za državnu zaštitu za mesec avgust 1939. godine“, str. 1-2; Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941* (Zagreb, 1975), 103; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)* (Beograd, 1985), 400-408. U ovo vrijeme, 20. svibnja 1939., zabranjeno je studentsko udruženje Svjetlost na Sveučilištu u Zagrebu, koje je, kako je navedeno, okupljalo studente komuniste. Rajčević, „Studentski pokret 1918-1941“, 498.

društvenih razlika u onodobnoj Francuskoj i kronologiju događaja za vrijeme sastanka generalnih staleža u svibnju i lipnju 1789. godine.⁶⁵ Iz svega navedenog može se zaključiti da Šišićev pokušaj balansirane ocjene Francuske revolucije nije polučio cilj, vjerojatno zbog kratkog roka u kojem je napisao članak i nedovoljnog poznavanja događaja koji nije spadao u glavno područje njegova istraživanja, naime hrvatsku povijest srednjega i novog vijeka.

Članke u novinama, međutim, Šišić ipak nije držao jednako vrijednima kao svoja povijesna djela, već su mu oni služili, kako je rečeno, kao izvor honorara te za političku i javnu afirmaciju i promociju. Takav je bio i članak „Jugoslovensko Carstvo. Knez Mihajlo Obrenović i Bugari godine 1861. i 1867.“ koji je obrađivao zajedničko protuosmansko djelovanje bugarskog revolucionara Georgija Save Rakovskog i srpskoga kneza Mihajla Obrenovića koje je gotovo dovelo do stvaranja „Jugoslovenskog Carstva“. On je bio napisan u vrijeme izbora Šišića za člana Bugarske akademije znanosti, što je odražavalo daljnje zbližavanje Jugoslavije i Bugarske nakon potpisivanja Ugovora o vječnom prijateljstvu početkom 1937. godine. U sličnim vanjskopolitičkim okolnostima jugoslavenskog držanja ravnoteže prema silama Osovine bio je izabran i za člana Mađarske akademije znanosti. Dragičević mu je u to vrijeme pisao da ga je jedno odlikovanje iz Sofije stavilo „među najglasovitija imena naučenjaka“.⁶⁶

Novo okruženje, diktirano agresivnijim nastupom sila Osovine, u kojem se 1939. godine našla Kraljevina Jugoslavija značilo je da je Šišić češće dolazio u kontakt s posljedicama novog svjetonazora nacifašizma. Prijatelji i poznanici obraćali su mu se, primjerice, radi pronalaska podataka o podrijetlu obitelji za članove rodbine koji su živjeli u nacističkoj Njemačkoj i koji su morali dokazati svoje „arijevsko porijeklo“.⁶⁷ S druge strane, u ovo vrijeme javljali su mu se i povjesničari koji su zauzimali istaknuta mjesta u nacističkoj Njemačkoj. Najpoznatiji je svakako Fritz Valjavec s Instituta za

⁶⁵ Ferdo Šišić, „Prvi dani Francuske revolucije. O 150-godišnjici, od 5. maja do 23. juna 1789.“, *Novosti* (Zagreb), 5-6. 5. 1939., 5-6. *Novosti* su pripadale koncernu Jugoštampa, u kojem su kapital imali kraljevski dvor i visoki politički krugovi u Beogradu. Više o tome v. u Novak, *Hrvatsko novinarstvo*, 232.

⁶⁶ AHAZU, FŠ, „Pavao Dragičević Ferdi Šišiću, 27. 4. 1939.“; Ferdo Šišić, „Jugoslovensko Carstvo. Knez Mihajlo Obrenović i Bugari godine 1861. i 1867.“, *Novosti* (Zagreb), 9. 4. 1939., 17-18; Šišić, *Jugoslovenska misao*, 131-142; Novak, „Šišić“, 421; Krizman, *Vanjska politika*, 95, 103, 105; Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, 342, 406.

⁶⁷ AHAZU, FŠ, „Dragutin Riffer Ferdi Šišiću, 16. 2. 1939.“. Konačni cilj „nacionalsocijalističke revolucije“ bio je stvoriti „novog Adama“, arijskog gospodara koji bi vladao „životnim prostorom“ u kontinentalnoj Europi, a u konačnici i cijelim svijetom. Godine 1935. doneseni su zloglasni Nürnberški zakoni. kojima su Židovima u nacističkoj Njemačkoj na rasnoj osnovi veoma srozana ljudska i građanska prava. Više o tome v. Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Bd. 4: *Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten* (München, 2003), 602, 658-659.

Jugoistok u Münchenu, koji se zanimao za mogući njemački utjecaj u dodjeljivanju imuniteta samostanima već u 11. stoljeću u Hrvatskom Kraljevstvu. Korespondencija je bila potaknuta i Šišićevim objavljivanjem članka „Genesis des historischen Begriffes ‘Dalmatien’“ u Valjavčevu časopisu *Südostdeutsche Forschungen* u kojem je tumačio postanak i razvoj pojma „Dalmacija“ od antike do početka 19. stoljeća.⁶⁸

Na temelju analize publicističkih radova Ferde Šišića objavljenih u proljeće 1939. godine u tadašnjem promjenjivom političkom kontekstu, može se bez tračka sumnje zaključiti da se on u svojem političkom djelovanju ponašao krajnje oportunistički i karijeristički. S obzirom na činjenicu da vladajući politički krugovi u Beogradu od postanka Jugoslavije nisu dopuštali federalizaciju države i da su promovirali različite inačice jugoslavenske političke ideologije, mogao bi se pod upitnik staviti sâm Šišićev unitarizam kao produkt njegovih stvarnih političkih načela u tim desetljećima. Sigurno je ipak da je on simpatizirao i zastupao jugoslavensku političku ideologiju, ali je to svoje jugoslavenstvo, ovisno o prilici i interesima, rastezao do krajnjih granica. Zbog toga je mogao surađivati s Maticom hrvatskom, koja je i sama, primjerice, bila primorana odavati počast dinastiji Karađorđevića, a kao mason podupirati katoličkog svećenika Baradu, koji je, doduše, bio „neobičan“ po tome „da nije volio pape zato što su bili Talijani“.⁶⁹ S temeljnom promjenom u unutarnjem ustrojstvu Jugoslavije koja se približavala primicanjem ljeta 1939. godine, servilnost prema Beogradu u cilju vlastite promocije i profesionalnog napredovanja u Hrvatskoj više neće biti tolerirana kao prije.

Napredovanje bolesti, smrt i ostavština

Nakon Marunove smrti Hrvatsko starinarsko društvo pod vodstvom Grge Novaka doista je „oživjelo“, kako je predviđao Šišić, jer ga je ono pozvalo na znanstveno putovanje autobusom kroz Knin, Nin, Biograd i Zadar. S obzirom na to da Antoljak svjedoči kako je Šišić putovanje izdržao „bodro i

⁶⁸ AHAZU, FŠ, „Fritz Valjavec Ferdi Šišiću, 26. 4. 1939.“; Ferdo Šišić, „Genesis des historischen Begriffes ‚Dalmatien‘“, *Südostdeutsche Forschungen* 3 (1938), 667-673. Fritz Valjavec (Beč, 1909. – Prien, 1960.), njemački povjesničar. Studirao je povijest u Münchenu, gdje je i doktorirao 1936. godine. Posebice se bavio kulturnom poviješću i poviješću Jugoistočne Europe, a u ovo je vrijeme bio voditelj poslova Instituta za Jugoistok u Münchenu. Ukratko o njemu v. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 4 Bde. (München 1974-1981), 4: 380-381, s. v. „Valjavec, Fritz“ (Klaus-Henning Schroeder).

⁶⁹ HDA, MH, NP, kutija 3, „Zapisnik IX. sjednice Zajedničkog odbora Matice hrvatske držane dne 25. studenoga 1938.“, str. 453. Zbog uske suradnje sa Šišićem, Viktorom i Grgom Novakom, sâmog su Baradu neki smatrali masonom, a isto tako se „pričalo da je ateist“, što je Antoljak opovrgavao. Celio Cega navodi da je mišljenje javnosti o Baradi „bilo podijeljeno“. Stjepan Antoljak, „Miho Barada (1889–1989)“, *Arhivski vjesnik* 34 (1990), 109; Fanci Celio Cega, „Životni put i znanstveni doprinos don Mihe Barade“, *Povijesni prilozi* 40 (2011), 19.

bez smetnji“, ono je vjerojatno bilo prije 10. lipnja, kada mu se zdravlje toliko pogoršalo da je bio u životnoj opasnosti i sljedećih se dvanaest dana (do 22. lipnja 1939.) liječio u Merkurovu sanatoriju u Zagrebu, gdje mu je liječnik bio Branko Benzon, inače član vodstva domovinskoga ustaškog pokreta. Benzon je isključio mogućnost potpunog izlječenja, a da bi ostao u blizini sanatorija, Šišić se preselio iz Ulice Vatroslava Lisinskog u kuću na Krijesnicama, broj 18. Tijekom ljeta su mu s Filozofskog fakulteta u Zagrebu još slali određene predmete na mišljenje, ali je 29. srpnja umirovljen i 22. rujna 1939. razriješen dužnosti.⁷⁰

Već dva dana nakon puštanja iz Merkurova sanatorija, 24. lipnja, Šišić se nalazi na sjednici Historičko-filološkog razreda Akademije, gdje mu je odobrena potpora „za prikupljanje građe o hrvatskoj povijesti u bečkim i budimpeštanskim arhivima“. Četiri dana nakon toga, 28. lipnja, u *Novostima* mu je objavljen članak „Bitka na Kosovu“ u povodu 550. godišnjice toga događaja koji je bio od posebnog značaja u srpskoj povijesti. Kosovsku bitku ocijenio je sudbonosnom za povijest „čitavoga našeg [jugoslavenskog, op. a.] naroda“, upozorivši i na suvremeni srpski nacionalni mit, koji je pozitivno vrednovao, a u članku se posvetio utvrđivanju povijesnih okolnosti pogibije sultana Murata na Kosovu. U sasvim je drugačijem tonu, iako dakako na temelju odličnoga poznavanja izvora i literature, bio pisan njegov članak „Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I.“. U njemu je ponajprije proučavao preobrazbu Habsburške Monarhije iz personalne u realnu uniju tijekom 16. stoljeća, ali je Habsburgovce negativno vrednovao kao „nezasitljive“ i „ekspanzivne“, a njihov izbor 1527. godine na prijestolje Hrvatskoga Kraljevstva kao nužno zlo.⁷¹

⁷⁰ AFFZG, „Urudžbeni zapisnik s kazalom. Godina 1939.“; Osobni dosje Ferde Šišića, „Rektorat Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu Računovodstvu Univerziteta Zagreb, 26. 9. 1939.“; En., „Umro je dr. Ferdo Šišić, naš najveći historičar“, *Novosti* (Zagreb), 23. 1. 1940., 10; Antoljak, „Šišić“, 138; Barada, „In memoriam“, 222. Merkurov sanatorij izgrađen je 1930. godine, a zgrada se danas nalazi u Zajčevoj ulici 19, koja se tada zvala Florijanski put. Detaljnije o tome v. Stella Fatović-Ferenčić, Darija Hofgräff, „Stvorena je jedna lijepa ustanova, koja služi svim osiguranicima u slučaju bolesti: Osnutak i razvoj Merkurova sanatorija u Zagrebu do 1945. godine“, *Liječnički vjesnik* 135 (2013), 5-6: 175. Branko Benzon (Postire, 1903. – Caracas, 1970.), liječnik i ustaški političar. Studirao je medicinu u Zagrebu, u ovo je vrijeme bio primarijus Odjela za srčane bolesti Merkurova sanatorija. Bio je otpušten iz državne službe 1932., a 1940. godine emigrirao je iz Jugoslavije nakon sukoba s Mačekom. Više o njemu v. u *Tko je tko u NDH*, 34-35, s. v. „Benzon, Branko“ (Slaven Ravlić).

⁷¹ Ferdo Šišić, „Bitka na Kosovu. 15. juna 1389. – 15. (28.) juna 1939. O petsto i pedest godišnjici događaja“, *Novosti* (Zagreb), 28. 6. 1939., 5-6; Ferdo Šišić, „Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I.“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 266 (1939), 93-148 [sazetak objavljen u francuskom prijevodu: Ferdo Šišić, „La politique des Habsbourg envers les Croates jusqu'à Léopold Ier“, *Bulletin international de l'Académie yougoslave des sciences et des beaux-arts* 12 (1940), 80-90; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 6. lipnja 1939. do 7. lipnja 1940.“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*

Tijekom ljeta napredovali su pregovori između Mačeka i Cvetkovića, da bi konačno 26. kolovoza 1939. bio postignut sporazum kojim je uspostavljena autonomna Banovina Hrvatska. Iz redova HSS-a počele su dolaziti opomene onima koji se „ulagaju sada našim narodnim prvcima, ne bi li opet ostali na koritu“, i koji „zovu demagogijom svako nastojanje, da im se smanje sinekure“. Nema sumnje da vodstvo HSS-a nije simpatiziralo Šišića zbog priustajanja uz režim u Beogradu u prethodnim desetljećima. Uz sve navedeno, sigurnosni organi Kraljevine Jugoslavije izvještavali su o jačoj aktivnosti komunističke i ustaške, a čitava država od 1. rujna živi u sjeni izbijanja Drugoga svjetskog rata u Europi. Sve je to, uz zdravstvene razloge, utjecalo na Šišićovo povlačenje iz javnog života, što se ogledalo u prestanku pisanja članaka za novine, kao i u njegovoj većoj posvećenosti znanstvenom radu, odnosno nedovršenim projektima. U pogledu rata bio je „siguran da i Jugoslaviju ne će mimoći ova historijska kataklizma“.⁷²

Na sjednici Historičko-filološkog razreda Akademije 24. listopada 1939. Šišić je najavio nastavak svoje *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara* pod naslovom *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301)*, ali nije predao rukopis. Objavio je zato u *Jugoslavenskom istoriskom časopisu* članak „Podrijetlo Gajeva roda“, za koji mu je mnoge dokumente ustupio istoimeni unuk Ljudevita Gaja, donedavno član Senata Kraljevine Jugoslavije. Šišić mu je poslao primjerke članka, na što mu je Gaj krajem prosinca poželio „da Vas Gospodin Bog još dugo poživi na diku i korist hrvatskoga naroda“.⁷³ Velika važnost koju je Šišić pridavao Gaju i ilirskom pokretu kao temeljnom preduvjetu „*ideje narodnoga našeg jedinstva*“ još je jednom došla do izražaja na predavanju u Jugoslavenskom istoriskom društvu u Beogradu, u kojem

53 (1941), 17. Više o značenju Kosova za moderni srpski nacionalizam v. Banac, *The National Question*, 291-292 [274].

⁷² AJ, MUP KJ, f. 23, „Bilten Odeljenja za državnu zaštitu za mesec juli 1939. godine“, str. 4-5; „Što treba raditi?“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 3. 9. 1939., 5; Boban, *Maček i politika HSS-a*, 2: 29-78; Novak, „Šišić“, 422; Vasić, *Revolucionarni omladinski pokret*, 544-549; Jareb, *Ustaško-domobranski pokret*, 524-525, 536.

⁷³ AHASU, FŠ, „Ljudevit Gaj Ferdi Šišiću, 28. 12. 1939.“; Ferdo Šišić, „Podrijetlo Gajeva roda“, *Jugoslavenski istoriski časopis* 5 (1939), 150-166; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 6. lipnja 1939. do 7. lipnja 1940.“, 18. Novak je tvrdio („Šišić“, 408-409, 425) da je Šišić 28. listopada 1939. predao rukopis *Povijesti Hrvata* Jugoslavenskoj akademiji. Međutim, u knjizi, tiskanoj korijenskim pravopisom od strane tadašnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, tvrdilo se da je Akademija primila navedeni rukopis (koji obuhvaća razdoblje do 1205. godine) iz „ostavštine pok. akademika Ferde Šišića“, nedovršen „i bez posljednje pišćeve ruke“. Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301)*, d. 1: *Od Kolomana do Ladislava III (1102-1205)* (Zagreb, 1944), 4. Ljudevit Gaj (Zagreb, 1874. – Zagreb, 1945.), hrvatski pravnik i političar. Studirao je pravo u Zagrebu. Bio je član Senata od siječnja 1932. do siječnja 1938. godine. Ukratko o njemu v. *Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon* (Beograd, 2016), 100, s. v. „Gaj, Ljudevit“ (Stjepan Matković).

je posljednji put boravio u prosincu 1939. godine, na povratku iz Beča i Budimpešte. Iako su ga suradnici na čelu s Baradom nagovarali da ne kreće na put zbog njegova zdravstvenog stanja i rata u Europi, on je odvratio: „Hoću, i vi hoćete, da svršim veliku *Povijest Hrvata*, zato moram ići.“ U anektiranoj Austriji i Mađarskoj bio je od studenog, tamo je konzultirao liječnike i radio u arhivima. Došao je i u kontakt sa znamenitim austrijskim povjesničarom Heinrichom Ritterom von Srbikom, koji mu je uputio doktorandicu s temom uloge Vojne krajine u sklapanju nagodbi 1867. i 1868. godine. Na predavanju o Gajevu podrijetlu, u Beogradu u prosincu, Viktor Novak svjedočio je Šišićevu uzbuđenju dok je govorio o toj temi, kao „da je to bila oprostajna suza kojom se rastajao od onog istog Beograda od prije četvrt vijeka, od grada, koji je jednako volio kao i svoj dragi Zagreb“. Tom je prilikom Šišić govorio i o svojim planovima koji su uključivali dodatna istraživanja u arhivima u Zagrebu.⁷⁴

Matica hrvatska u to je vrijeme još računala na Šišićevu suradnju za svoju stogodišnjicu. Iako se on s putovanja vratio u Zagreb „gotovo preporođen“, vjerojatno prije Božića, zdravstveno stanje mu se ubrzo dodatno pogoršalo i bio je svjestan da neće moći gotovo ništa dovršiti. Ostavio je druge obaveze i u suradnji s Baradom dopunjavao *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, čiju je dopunu dovršio do 1102. godine i predao taj dio Matici hrvatskoj. Tako je nastavio posao, uskliknuvši jednom „Ah, da mi je bar ovo dovršiti!“, dok mu 21. siječnja 1940., u pet sati popodne na Krijesnicama, u blizini sanatorija, olovka nije dvaput ispala iz ruke. Zbog toga je ustao od stola, bez riječi na trenutak pogledavao prisutne, rukopis na stolu i suprugu Milenu, da bi joj zatim pao mrtav u ruke, kako je svjedočio Barada.⁷⁵

Prve vijesti u novinama o Šišićevoj smrti i sažalnice Savjetu Filozofskog fakulteta pojavile su se 23. siječnja. *Novosti* su pisale da je umro prilikom rada na rukopisu, najednom zastavši, te je „nekako čudno pogledao naokolo sebe“, ustao je i prošetao, prišao supruzi i poljubio je, pokušao je nešto reći,

⁷⁴ AHAZU, FŠ, „Maria Woinovich Ferdi Šišiću, 26. 11. 1939.“; Barada, „In memoriam“, 221; Novak, „Šišić“, 419, 422; Macan, „Pogled“, 498. Zbog putovanja Šišić nije sudjelovao na sjednici Historičko-filološkog razreda Akademije 18. prosinca 1939.: „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 6. lipnja 1939. do 7. lipnja 1940.“, 18. Heinrich Ritter von Srbik (Beč, 1878. – Ehrwald, 1951.), austrijski povjesničar. Studirao je i doktorirao u Beču. U ovo je vrijeme predavao na Sveučilištu u Beču i bio predsjednik Austrijske akademije znanosti. Bio je usko povezan s najznamenitijim njemačkim povjesničarima, zastupnik velikonjemačke ideje i podupiratelj aneksije Austrije, ali je bio kritičan prema nacionalsocijalističkoj ideologiji. *Neue Deutsche Biographie*, 27 Bde. (Berlin, 1953-2020), 24: 773-775, s. v. „Srbik, Heinrich Ritter von“ (Fellner, Fritz).

⁷⁵ HDA, MH, NP, kutija 3, „Zapisnik V. sjednice Književno-umjetničkog odbora odbora Matice hrvatske držane dne 28. prosinca 1939.“, str. 523; Barada, „In memoriam“, 221-222; Novak, „Šišić“, 422-423. Više podataka o Šišićevoj supruzi Mileni, rodenoj Mihajlović u Somboru 1879. godine, donosi Živaković-Kerže, „Šišić“, 13.

samo izustivši „Ja...“ te je zatim klonuo „i pri tome se nalegao na stol“. Milena Šišić odmah je poslije smrti obavijestila svoju djecu koja su brzo došla, zatim su došli i drugi članovi šire obitelji, a ubrzo su uslijedili osobni posjeti te su počele pristizati „mnogobrojne sažalnice brzojavnim i pismenim putem“. Među brojnim koji su tih dana poslali sažalnice na Filozofski fakultet u Zagrebu bili su rektori sveučilišta u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani te dekani različitih fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a Jugoslavenskoj akademiji sažalnice su poslale strane akademije te ustanove, društva i pojedinci iz zemlje i inozemstva.⁷⁶

Unatoč velikim smetnjama u prometu zbog zatrpanosti snijegom tih dana, dolazak je u ime Sveučilišta u Beogradu i Jugoslavenskog historiskog društva odmah najavio Viktor Novak, a u ime Jugoslavenske akademije i Srpske kraljevske akademije držanje govora najavio je Ljudmil Hauptmann. Šišićeva obitelj zamolila je da se umjesto kupovine vijenaca novac uplati u „Fond profesora dra Šišića“, koji je bio osnovan za usavršavanje jednog „Hrvata“ u hrvatskoj povijesti. U međuvremenu su sažalnice stigle s najviših mjesta u državi, od kneza Pavla Karađorđevića i ministara iz Beograda.⁷⁷ Sprovod je održan 24. siječnja na Mirogoju. Vijenac s natpisom „Velikom hrvatskom historičaru dru Ferdi Šišiću“ na odar je položio Ivan Šubašić, ban Banovine Hrvatske, a vijence s natpisima osigurala su još Jugoslavenska akademija i Srpska kraljevska akademija. Na sprovodu su bili brojni akademici, sveučilišni profesori, političari i visoki državni službenici, izaslanici Matice hrvatske

⁷⁶ AFFZG, Registraturni spisi, kutija 100, br. 126; En., „Umro je dr. Ferdo Šišić, naš najveći historičar“, *Novosti* (Zagreb), 23. 1. 1940., 10; „Izvodi iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 6. lipnja 1939. do 7. lipnja 1940.“, 21-22. Bračni par Šišić imao je četvero djece, kćeri Olgu Škabernu, Zoru Šišić i Nadu Andres te sina Dabišu Šišića, tada diplomatsko-konzularnog pripravnika Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu. Šišić je u trenutku smrti imao i sestru Ernestinu Šišić, koja je živjela u Zagrebu, jedinu još na životu od petero djece rođene od njegovih roditelja Jakova Šišića i Ernestine rođ. Hanke. Dodatno o tome v. Živaković-Kerže, „Šišić“, 10-11, 13-14.

⁷⁷ AFFZG, Registraturni spisi, kutija 100, br. 126, „Prorektor Nikola Popović rektoru Sveučilišta u Zagrebu, 23. 1. 1940.“; En., „Umro je dr. Ferdo Šišić, naš najveći historičar“, *Novosti* (Zagreb), 23. 1. 1940., 10; „Odjek smrti dra Šišića u Beogradu“, *Novosti* (Zagreb), 23. 1. 1940., 10; „Sažalnica Nj. Kr. Vis. Kneza Namjesnika Pavla udovi pok. dra Ferde Šišića“, *Novosti* (Zagreb), 24. 1. 1940., 6; „Sažalnice najuglednijih ličnosti povodom smrti dra Ferde Šišića“, *Novosti* (Zagreb), 24. 1. 1940., 6; „Zagreb je zatrpan snijegom“, *Novosti* (Zagreb), 24. 1. 1940., 15. Pavle Karađorđević (Sankt Peterburg, 1893. – Pariz, 1976.), jugoslavenski knez i regent. Bio je nećak Petra I. Karađorđevića. Nakon uspješnog atentata na njegova bratića, kralja Aleksandra, kao namjesnik je upravljao Jugoslavijom. *Hrvatska enciklopedija*, 5: 510, s. v. „Karađorđević, Pavle“. Ljudmil Hauptmann (Graz, 1884. – Zagreb, 1968.), slovenski povjesničar. Studirao je i doktorirao u Grazu. Kao gimnazijski profesor radio je u Austriji, nakon Prvoga svjetskog rata u Sloveniji, a 1926. prešao je na poziv V. Klaića s Filozofskog fakulteta u Ljubljani na Filozofski fakultet u Zagrebu, gdje je predavao opću povijest srednjega vijeka do umirovljenja 1948. godine. Više o njemu v. *Hrvatski biografski leksikon*, 5: 460-461, s. v. „Hauptmann, Ljudmil“ (Mladen Švab).

te raznih ustanova i udruženja. Hauptmann je u svojem govoru istaknuo da je Šišić „sav izgarao u ljubavi i brizi za svoje djelo“, opisavši ga kao „odlična naučenjaka nesalomljive energije, iskrena, uvijek ljubazna čovjeka“. Drugi je govor održao Grga Novak u ime Sveučilišta u Zagrebu. On je istaknuo da je Šišić svojim perom „klesao granitne blokove naših pobjeda i junaštva, bola i patnja, veličine i prijedora, poniženja i slave“. Konačno, posljednji je govor održao Viktor Novak, koji se posvetio Šišićevim višedesetljetnim vezama sa srpskom historiografijom, rekavši da je „imao u Beogradu veliki broj prijatelja s kojima si u rodoljubivu predosjećanju pripremljao puteve historijskih dana oslobođenja našega naroda od svih njegovih vjekovnih neprijatelja“.⁷⁸

U novinama i časopisima tada su se javili prvi nekrolozi koji su pokušali dati zaokruženu sliku Šišićevih znanstvenih postignuća. Viktor Novak u svojem je nekrologu u *Politici* na prvo mjesto stavio Šišićevo poznavanje domaćih i stranih arhiva. „U celokupnoj našoj istoriografiji jedva ima koji istoričar koji je veći broj arhiva upoznao i proučio nego što je to uspeo strastveno razgledati arhivalni istraživač Ferdo Šišić.“ Po broju i kvaliteti svojih radova Šišić je u hrvatskoj historiografiji predstavljao „nesumnjivo najviši domet stvaralačkih vrlina“, ali je on za Novaka bio „prvenstveno istoričar hrvatske narodne dinastije“. Barada je za razliku od Novaka u svojem nekrologu, objavljenom u časopisu *Alma mater Croatica*, na prvo mjesto stavio čitavu „legiju“ Šišićevih radova, a na posljednje mjesto, iako po sebi „gigantski“, njegov istraživački rad u arhivima. Šišić je bio za Baradu izuzetak u hrvatskoj historiografiji jer je jedini „obuhvatio cjelokupnu hrvatsku povijest“. Barada je vjerojatno bio pisac i nekrologa u *Novostima* u kojem je istaknuo „velebnu zgradu“ Šišićevih djela. Toj je zgradi u svojem „pedesetogodišnjem radu, dao čvrste osnove“, ponajprije „starijoj hrvatskoj povijesti u doba naše narodne dinastije“, a zatim i novijoj do „naših dana“. Treba spomenuti da su se sva tri nekrologa sa žestinom osvrnula i na „klevetnike“ koji su Šišiću spočitavali služnički odnos prema režimu u Beogradu. Drugi se povjesničari ipak nisu dali previše uznemiriti zbog Šišićeve smrti. Emilij Laszowski u svoj je dnevnik 24. siječnja 1940. spokojno i pomalo ravnodušno zapisao: „Danas popodne pokopan je moj kolega dr. Ferdo Šišić. Umro je u miru.“⁷⁹

⁷⁸ HDA, MH, NP, kutija 3, „Zapisnik III. sjednice Zajedničkog odbora Matice hrvatske držane dne 12. ožujka 1940.“, str. 544; „Posljednji put dra Ferde Šišića“, *Novosti* (Zagreb), 25. 1. 1940., 10; „Izvod iz razrednih, odborskih i skupnih sjednica od 6. lipnja 1939. do 7. lipnja 1940.“, 18-22. Pogreb je inače vodio Svetozar Rittig, tadašnji župnik župe sv. Marka, kojoj je Šišić većinu života pripadao. Ivan Šubašić (Vukova Gorica, 1892. – Zagreb, 1955.), hrvatski političar. Studij teologije prekinuo je zbog sudjelovanja u Prvome svjetskom ratu, čiji je kraj dočekao kao solunski dobrovoljac. Nakon rata diplomirao je pravo i ušao u vodstvo HSS-a, 1939. godine postao je ban Banovine Hrvatske. Više o njemu v. *Hrvatska enciklopedija*, 10: 546, s. v. „Šubašić, Ivan“.

⁷⁹ HDA, fond 806: Emilij Laszowski (dalje: EL), kutija 7, Emilij Laszowski, „Dnevnik 1934.-1941.“; Viktor Novak, „In memoriam. Ferdo Šišić (9. 3. 1869.–21. 1. 1940.)“, *Politika* (Be-

Na koji su način masonske lože u Zagrebu i Beogradu komemorirale smrt svojega istaknutog člana, teže je otkriti. Novinski članci nisu registrirali posebno sudjelovanje masonskih loža prilikom Šišićeva ispraćaja i sprovoda, iako su brojni prisutni ujedno bili i masoni, na prvome mjestu Viktor i Grga Novak. Iz jednoga pisma potonjeg Abramiću može se zaključiti da su o Šišiću napisana sjećanja koja su čitana u masonskim ložama, pa je tako Novak zahvalio Abramiću „na tako prijateljskom sjećanju na našeg Šiška“, koje je „naišlo na opće zadovoljstvo“. Iz Zagreba je malo nakon Šišićeve smrti na komemoraciju u splitsku ložu Pravda došao jedan izaslanik zagrebačke lože Maksimilijan Vrhovac, a tom se prilikom čitao nekrolog pokojniku. Inače je i Vinko Brajević, urednik poznatoga splitskog dnevnika *Novoga doba*, objavio nekrolog u kojem je napisao, među ostalim, da Šišić nije doživio više od 71 godine, „ne mnogo, jer su mnogi učenjaci i poslije tih godina znali mnogo da dadu nauci i istraživanju“, kao i da je mnogo puta posjećivao Split, s kojim su ga povezale „uske prijateljske veze“.⁸⁰

Gotovo odmah nakon Šišićeve smrti njegova je obitelj pokrenula pitanje prodaje njegove osobne knjižnice u Ulici Vatroslava Lisinskog br. 1. Laszowski je tako već prilikom sprovoda 24. siječnja čuo da će je otkupiti Jugoslavenska akademija za jedan i pol milijun dinara, ali je izrazio sumnju jer Akademija već ima mnoge knjige koje se nalaze u njegovoj knjižnici. Na prodaji je ustrajala Milena Šišić jer je knjižnica od oko 14.000 knjiga, većinom dobro očuvanih, uvezanih i rijetkih, zauzimala tri sobe u šesterosobnom stanu koji ona nije mogla održavati.⁸¹ Grga Novak pisao je Abramiću u ožujku 1940. godine da je sa Šišićevom bibliotekom „sve u zraku“ jer u Zagrebu nema „ni volje ni novca kod onih koji odlučuju, a Beograd ima sada Stanojevićevu, koju je ot-

---

ograd), 23. 1. 1940., 8; „Život i rad velikog naučenjaka“, *Novosti* (Zagreb), 23. 1. 1940., 10; Barada, „In memoriam“, 221-224. Emilij Laszowski (Brlog, 1868. – Zagreb, 1949.), hrvatski povjesničar i arhivist, poznat po radovima iz hrvatske povijesti ranoga novog vijeka. Od 1891. radio je u Zemaljskom arhivu u Zagrebu, kojem je bio ravnatelj od 1925. do 1939. godine. *Hrvatski biografski leksikon*, 8: 573-575, s. v. „Laszowski, Emilij“ (Mario Stipančević i Iva Mandušić).

⁸⁰ AAMST, MA, „Grga Novak Mihovilu Abramiću, 26. 3. 1940.“; Vinko Brajević „Prof. Ferdo Šišić“, *Novo doba* (Split), 23. 1. 1940., 3; Arsen Duplančić, „Izvori za povijest masonstva u Splitu“, *Croatica Christiana periodica* 30 (1992), 112-111. Vinko Brajević (Split, 1888. – Rim, 1967.), hrvatski publicist. Studirao je teologiju u Zadru, bio je župnik po raznim dalmatinskim mjestima do umirovljenja 1924. godine, od 1927. do 1941. godine bio je urednik *Novoga doba*. *Hrvatski biografski leksikon*, 2: 256-257, s. v. „Brajević, Vinko“ (Redakcija).

⁸¹ HDA, EL, kutija 7, Emilij Laszowski, „Dnevnik 1934.-1941.“; Damir Agičić, „Ferdo Šišić, sveučilišni profesor, znanstvenik i javni djelatnik“, *Historijski zbornik* 70 (2017), 472. Viktor Novak s pravom je tvrdio da je Šišićeva knjižnica „naročito stvaralačko djelo naučenjaka visokoga ranga“, da se u njoj „nalazi najveći dio hrvatske historiografske literature u cjelini, sva historijska Croatica, ali i Jugoslavica (...), kao i ona strana, slavenska i neslavenska literatura, koja je prijeko potrebna za studij naše narodne historije“. Novak, „Šišić“, 424.

kupio za 350.000 dinara“.⁸² Milena Šišić obratila se i banskoj vlasti Banovine Hrvatske, koja nije bila baš naklonjena Šišiću. Iako je ban Šubašić sudjelovao na njegovu pogrebu, vjerojatno kako ne bi izazivao nesuglasice s Beogradom, HSS-ov *Hrvatski dnevnik* u povodu Šišićeve smrti tiskao je tek malu noticu. Banska vlast dostavila je predmet Stjepanu Ivšiću kao tadašnjem dekanu Filozofskog fakulteta, koji je odgovorio da bi knjižnicu trebalo otkupiti, nakon što se utvrdi kojih knjiga nema u Zagrebu. Iz dopisa se vidi i da je Milena Šišić predlagala da se osnuje Institut Ferde Šišića, što je Ivšić otklonio.⁸³

Možda je prijedlog Šišićeve udovice o osnivanju zasebnog instituta odražavao njezina rana razmišljanja o tome kako najprikladnije odati počast velikim zaslugama Ferde Šišića za hrvatsku znanost i kulturu. Niti planirani fond koji je nosio njegovo ime u konačnici nije osnovan, kako je Grga Novak javio Abramiću, „jer je ono porodica samo bila objavila“, pa je stoga Abramićev prilog, zajedno s „još nekima“, bio zadržan, „i o tom ću ti javiti, čim budemo nešto konkretnije odlučili“. U rujnu 1940. godine u Šišićevoj osobnoj knjižnici našao se Viktor Novak sa zadatkom sređivanja obimne Šišićeve ostavštine i s gorućim pitanjem „da li je Šišić ostavio iza sebe dovršenih ili započetih radova“. Tada je u knjižnici sve „još uvijek s najvećim pijetetom“ bilo poredano onako kako je to Šišić ostavio „pred odlazak u Sanatorij“, odnosno na Krijesnice. Novak se nije mogao oduprijeti „naletu osjećanja, koje je izazvala neposredna blizina svega, što je pokojniku nekad predstavljalo čitav životni smisao“.⁸⁴ Tim činom brige za posljednjim netaknutim tragovima Šišićeva profesionalnog života on je konačno istupio iz prošle zbilje i sâm postao predmetom prvih povijesnih istraživanja, odnosno povijesne znanosti.

⁸² AAMST, MA, „Grga Novak Mihovilu Abramiću, 26. 3. 1940.“ Novak je dodao da je iznos od milijun i pol dinara, koliko je tražila Šišićeva udovica, u „našim prilikama možda ipak malo veća suma“. Stanoje Stanojević (Novi Sad, 1874. – Beč, 1937.), srpski povjesničar. Studirao je i doktorirao 1896. u Beču, od 1900. predavao je srpsku povijest u Beogradu, a od 1920. godine bio je član Kraljevske srpske akademije. Više o njemu v. *Enciklopedija srpske istoriografije* (Beograd, 1997), 650-651, s. v. „Stanojević, Stanoje“ (Momčilo Spremić).

⁸³ AFFZG, Registraturni spisi, kutija 102, br. 1673, „Dekan Filozofskog fakulteta u Zagrebu Banskoj vlasti Banovine Hrvatske, 13. 8. 1940.“; „Umro prof. dr. Ferdo Šišić“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 23. 1. 1940., 7. Ideja osnivanja instituta za istraživanje hrvatske povijesti, neovisnog o Sveučilištu u Zagrebu i Jugoslavenskoj akademiji, imala je već tada višedesetljetnu povijest. Tako je Šišićev prethodnik i učitelj na Filozofskom fakultetu, Tadija Smičiklas, oporučno ostavio svoju privatnu knjižnicu za buduću „Institut za istraživanje hrvatske povijesti“. Konstantin Jireček, „Tadija Smičiklas“, *Archiv für slavische Philologie* 36 (1916), 599.

⁸⁴ AAMST, MA, „Grga Novak Mihovilu Abramiću, 26. 3. 1940.“; Novak, „Šišić“, 424-425. Šišićevu knjižnicu u konačnici je kao cjelinu otkupio tadašnji Arhiv grada Zagreba (današnji Državni arhiv u Zagrebu), gdje se još uvijek čuva, a njezinu je sudbinu detaljnije pratio Agičić, „Šišić“, 471-474.

Zaključak

Tijekom 1938. godine, čijim je početkom otvoren ovaj rad, Šišić se pokazuje kao energičan zastupnik jugoslavenske političke ideologije i istaknuti član masonskih loža čija je povjesničarska i publicistička djelatnost, iako utemeljena u vrlo bogatom stručnom znanju i višedesetljetnom iskustvu, bila isprepletana s institucionalno prevladavajućom jugoslavenskom političkom ideologijom. To je Šišića učinilo podupirateljem i miljenikom visokih političkih krugova Kraljevine Jugoslavije, ali i izvorom frustracija brojnih političkih neistomišljenika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je zbog bolesti srca, ali i općenite atmosfere uslijed žestokih političkih sukoba među studentima, bio na dopustu od početka akademske godine 1937/38. Utoliko je iznenađujuće bilo obnavljanje njegove suradnje s Maticom hrvatskom, koja je pod vodstvom Filipa Lukasa postala utočište hrvatskih nacionalističkih intelektualaca. Pažljivom analizom i usporedbom Šišićeva djelovanja tijekom 1938. s njegovim radovima, ponajprije publicističke naravi, koji su objavljeni u proljeće 1939. godine, dakle u vrijeme političkih promjena nakon pada premijera Milana Stojadinovića, ovaj je rad jasno ukazao na Šišićev oportunistički i karijerizam kao temelj njegova političkog i kulturnog djelovanja.

Unatoč tome, bilo bi nepravедno previdjeti golemu Šišićevu radnu energiju kojom je nesmanjenim tempom nastavio pisati kvalitetne knjige, članke i prikaze, pomoću koje se nakratko vratio nastavnim obavezama na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u zimskome semestru akademske godine 1938/39., i kojom je pomagao i podupirao brojne prijatelje, kolege i poznanike. Bez toga ne bi bilo moguće zamisliti široki odjek kojim je njegova sedemdesetogodišnjica dočekaana, ponajprije u stručnoj javnosti, diljem Jugoslavije u ožujku 1939. godine. Ipak, temeljite političke promjene koje su nastupile uspostavom autonomne Banovine Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji i izbijaњem Drugoga svjetskog rata u Europi te ozbiljni znakovi napredujuće bolesti utjecali su na Šišićevo povlačenje iz javnoga života i pokušaje dovršavanja njegovih najvažnijih projekata iz povijesti. U takvu stanju ga je 21. siječnja 1940. dočekala smrt. Odmah potom iskrsnuli su problemi u brizi za njegovu ostavštinu, kao i prve ocjene, različite ali uvijek afirmativne, njegova života i djela. Posljednje dvije godine Šišićeva života jasno su pokazale da politika i ideologija često znaju iskoristiti slabosti povjesničara, ugroziti njihovu vjeronostojnost i izvršiti negativan utjecaj na historiografiju. Međutim, jednako su pokazale i da je savjesno i profesionalno istraživanje, temeljeno na znanju, sposobnostima i otvorenosti drugim političkim i svjetonazorskim pogledima, najbolja obrana protiv tendencioznosti i brzoga zastarijevanja povijesnih istraživanja.

Summary

THE LAST YEARS AND THE DEATH OF FERDO ŠIŠIĆ (1938-1940)

This paper provides a more detailed analysis of the scholarly, cultural and political activities of the distinguished Croatian historian Ferdo Šišić during the last years of his life from 1938 to 1940. The main objective has been to cast light on the relation of Šišić's work in the field of historiography and his political activities in the historical context defined by the institutions of the Kingdom of Yugoslavia at the time. The first chapter refers to Šišić's withdrawal from his teaching duties at the Faculty of Philosophy in Zagreb in the academic year 1937/38 due to a heart condition and to political conflicts among the students at Zagreb University. His activities in Masonic lodges have been explored and his actions published in early 1938 analysed; they clearly indicated his close relations to the regime in Belgrade and to the policy of the then Prime Minister Milan Stojadinović. Another focus of the paper is Šišić's publications published in spring 1938 particularly in reference to the re-establishment of his cooperation with *Matica hrvatska*, which, administered by Filip Lukas, became the base of activities for Croatian nationalist intellectuals with a negative attitude towards the regime in Belgrade. A thorough analysis of Šišić's works, primarily in journalist style, published under changing political circumstances after the fall of Prime Minister Stojadinović's government in the first half of 1939, has provided a clear indication of Šišić's opportunism and careerism as the most acceptable explanation for his political and cultural activities. However, in this paper close attention has been also drawn to Šišić's huge energy for work which, despite his poor health condition, made him return to his teaching duties at the Faculty of Philosophy in Zagreb in the winter semester of the academic year 1938/39; with this energy he maintained relationships with numerous colleagues and associates and continued writing, publishing a great number of works. This was partly also the reason why his seventieth birthday in March 1939 had a major impact, especially among the well-informed. The last part of this paper investigates Šišić's life in the second half of 1939 marked by the progress of his illness, his retirement and the withdrawal from public life, which took place in the context of the establishment of the Banovina of Croatia. The final part describes Šišić's death and his funeral in January 1940, special attention being paid to the first reviews of Šišić's life and work immediately after his death.

Key words: Ferdo Šišić, Croatian historiography, interwar period, Kingdom of Yugoslavia, intellectual history, political history, institutional history

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

Dr. sc. **Matko Globačnik**

Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

e-mail: mglobacn@ffzg.hr